

KÖZÖSSÉGORIENTÁLT HELYI ÉRTÉKEK FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI VELEMBEN

1

Velem

az UTIRO LEADER helyi akciócsoport VP6-19.2.1.-90-Ö.3-19 helyi felhívása keretében

2023

Készítette: Vasi Nóvum Bt.

Tartalomjegyzék

1.	ELŐHANG.....	3
2.	BEVEZETŐ	5
2.1.	A HELYI ÉRTÉK TANULMÁNY KIDOLGOZÁSÁNAK CÉLJA	5
2.2.	A HELYI ÉRTÉK TANULMÁNY ILLESZKEDÉSE	5
2.3.	PARTNERSÉG ÉS KÖZÖSSÉGI MUNKA.....	8
2.4.	A HELYI ÉRTÉK TERVEZÉSI ÉS PROGRAMOZÁSI FOLYAMATA	8
3.	HELYZETELEMZÉS	9
3.1.	A TELEPÜLÉS FÖLDRAJZI POZÍCIÓJA	9
3.2.	GAZDASÁGI KÖRNYEZET BEMUTATÁSA	14
3.3.	VELEM TURISZTIKAI KÍNÁLATA	17
3.4.	A VENDÉGFOGADÁS TELEPÜLÉSI FELTÉTELEI.....	21
3.5.	A HELYI ÉRTÉKEK SZERVEZETTSÉGE.....	35
3.6.	A HELYI ÉRTÉK KERESLET VELEMBEN	36
3.7.	A VELEMI FEJLESZTÉSEK TAPASZTALATAI, EREDMÉNYEI.....	36
4.	VELEM HELYI ÉRTÉK SWOT ELEMZÉSE	40
4.1.	A TELEPÜLÉSI HELYI ÉRTÉKEK ERŐSSÉGEI	40
4.2.	A TELEPÜLÉSI HELYI ÉRTÉKEK GYENGESÉGEI.....	41
4.3.	A TELEPÜLÉSI HELYI ÉRTÉKEK LEHETŐSÉGEI	42
4.4.	A TELEPÜLÉSI HELYI ÉRTÉKEK VESZÉLYEI.....	43
5.	A HELYI ÉRTÉKEK JÖVŐKÉPE VELEMBEN	44
6.	A HELYI ÉRTÉK FEJLESZTÉSI STRATÉGIA MEGHATÁROZÁSA.....	44
6.1.	AZ ÁTFOGÓ CÉL MEGHATÁROZÁSA	44
6.2.	A HELYI ÉRTÉK FEJLESZTÉS STRATÉGIAI ALAPCÉLJAI	45
6.3.	VELEM HELYI ÉRTÉK KÍNÁLATA, RELEVÁNS CÉLCSOPORTOK, KAPCSOLÓDÓ TERMÉKEK/SZOLGÁLTATÁSOK	45
6.4.	A HELYI ÉRTÉK FEJLESZTÉSI IRÁNYOK MEGHATÁROZÁSA A VERSENYKÉPESSÉG ÉS A KERESLETI IGÉNYEK FÜGGVÉNYÉBEN.....	51
7.	A HELYI ÉRTÉK FEJLESZTÉSI POTENCIÁLOK SZÁMBAVÉTELE	53
8.	MEGOLDÁSI JAVASLATOK HELYI ÉRTÉKEK VELEM FEJLESZTÉSÉRE.....	56
8.1.	1. SZ. MEGOLDÁSI JAVASLAT	56
8.2.	2. SZ. MEGOLDÁSI JAVASLAT	64
8.3.	3. SZ. MEGOLDÁSI JAVASLAT	68
9.	ZÁRÓ ÖSSZEZEGÉS.....	75

Velem, Velem-Szent Vid Európa mai kulturájának egyik ősi bölcsője. Hatása egykor az egész kontinensre kiáradt. Ilyen hatalmas fénynek hatalmas az árnyéka is.

A fokozatos lesüllyedésben lássuk meg azt a pillanatot, mielőtt Rómer Flóris, a magyar régész atyja a Szent Vidre érkezik. A szegény magyar faluban már csak a nép ajkán fennmaradt pár mesében és legendában élt a múlt egyre halványuló, egyre sötétülő emléke. És virágzott a tudattalanul romboló évszázados gyakorlat: nagy esők után vödörszám gyűjtötték és hordták a kőszegi harangöntőhöz beolvasztásra a szegény velemi parasztasszonyok a hegyen talált réz és bronz tárgyakat. A falu saját kézzel bontja le középkori múltjának tanúját, Velem-Szent Vid várának még álló falait, hogy új, nagyobb, a ma is álló kápolnát építsen belőle. Velem újabb kori tragédiája egész modern korunk tudati és léthelyzetének hordozója és felmutatója. Miként a régi mondásban feltárul: nem lennék király, ha nem tudnék róla, hogy király vagyok. A hajnalhasadás előtti éjszaka a legsötétebb, és a leghidegebb.

Bátor gondolatú, határtalan megismerési erőfeszítéssel küzdő triász: Rómer Flóris, Széchenyi Rezső és – különösen is – a Szent Vid megismerésére életét áldozó Miske Kálmán fordította át Velem, Velem-Szent Vid sorskerekét jó hat-hét évtizeden belül, 1860 után, amikor is az idő elérkezett. A hegyre épült város kulturális körvonalai ebben az új fényben újra kezdenek érzékelhetővé válni. Ez a fény már nem magából az ősi velemi arany diadémből, bár az is újra napvilágra került, hanem mindenek előtt és felett annak keletkezésének és ittlétének megismerési küzdelméből fakad – és csak akkor erősödhet tovább, ha Európa történelmi és emberi fejlődéséből fokozatosan feltárul mindaz, aminek a nyomát viselik az itt fellelt bronzkori tárgyak, leletek.

Az egykorvult nagyszerűség, az ártatlan aranykor visszahúzódott, elemelkedett, mégis velünk maradt valamiben, méghozzá a magyar falu időtlen paraszti bölcsességében, úgy mint hajnali derengésben a harmatcsöpp. Velem mai néprajzi és közösségi kultúrájában még felcsillannak ezek a harmatcseppek, velünk élő ünnepek és emberek hordozzák lényükben. Az egykorvult nagyszerűség visszahúzódása azonban vákumot, olyan hiányt is teremtett, amelybe a XX-XXI. században az ellenerők páratlan intenzitással áramlottak bele. A nyilas kormány velemi tombolása, Stirling Kitty rémült mártíromsága, majd a fasiszták helyébe touló

kommunista bérencek, párt-táborok, Kádár-villa, vasfüggöny, elzártág, a helyi szokásokban élő múlt eltaposása, elüszött nővérek, államosított malom, az elvándorolni kényszerült fiatal kezdeményezőerő szinte teljesen kiszárították a velemi harmatcseppeket, megtörték a falusi paraszti közösséget.

Micsoda rendelése a történelem urának, hogy ebben a reménytelen megtöretésben, ebben az elmondhatatlan, fájdalmas sötét korban érkezik ide először Töröcsik Mari, férjével Maár Gyulával, majd üstökösként megérkezik Pilinszky János is, és velük, az ő fénylőn hőtelt belső erejükkel találkozik az őket fogadó, vendégül látó, velük a legtermészetesebben együttélő velemi emberek és családok köre, hogy így valami új napfelkeltét készítsenek elő az európai Középben! Makovecz Imre mindig az építés drámájára irányította a figyelmet, és értette ez alatt nemcsak a házépítés, de bizony az emberépítés, az emberi közösség újra-felépülésének hatalmas drámáját is. Pilinszky János a háború után alámerült a légerek világába, fiatalon a nyilasok Velembe-behurcolt szándékai következményeinek sírjánál állt. Aztán a fagyosan kegyetlen ötvenes években megírta a Nap születése legendáját. Mintha Velem sorsát írta volna meg. A Nap első magasztos megszületését, a betörő elsötétedést és váratlan éjszakát, az éjszakában egyedüli fényt jelentő emberi bátorságot, és az új Nap újra-megszületését. Az immáron nem ártatlan első és ajándékként kapott fényt, hanem a fájdalmakban és szenvedésben, halálokon át kiküzdöttet énekelte meg.

Ez az Ember és Velem drámája is: az ártatlan aranykor, a sötét aláhullás és a szakadék lényeiinek megnyilatkozása, és ezzel egy időben a szakadék legyőzése, a fény megszületésének küzdelme az egyes emberi bensőben, és ezáltal, csakis ezáltal az eljövendő emberi közösségekben. Hogy is mondta Makovecz Imre már 1989-90-ben? Közép-Európában új Nap készül felkelni. A kisémmizettek, az állati sorba taszítottak Napja. Ebben bízom.

Velemben magában ma hiányzik a Szent Vid kincseinek méltó bemutatóhelye, a régészet és régészettudomány bemutatóközpontja és műhelye. Velemben ma hiányzik az újkori helytörténet és néprajz, valamint a megidézett huszadik századi ellenerők falut és kultúrát romboló hatásának bemutatása. Velemben ma hiányzik az itt élő és alkotó európai hírű és jelentőségű művészek otthona, nem jár a vízimalom.

Ez a háromszoros szervezőerő, amely emberiségfejlődés drámai törvényeivel összhangban Velem eljövendőjének szellemi iránytűjeként mutatkozik meg. Ennek csíráit bontja ki ez a munka. Valódi elő- és utóhangját pedig Pilinszky János: A Nap születése című műve hordozza.

2.1. A HELYI ÉRTÉK TANULMÁNY KIDOLGOZÁSÁNAK CÉLJA

A velemi helyi érték tanulmány kidolgozásának célja, hogy összegezve és bemutatva Velem helyi értékeit, megállapítsuk a velemi helyi értékek ápolásának, elmélyítésének és felemelésének céljait, azoknak a jövőbeli fejlesztések fókuszpontjába állításának lehetséges módozatait és a fokozatos megvalósítás korunknak megfelelő megoldási lépéseit.

2.2. A HELYI ÉRTÉK TANULMÁNY ILLESZKEDÉSE

Talán nincsen Nyugat-Magyarországon olyan falu, amelyről olyan sok falutörténet, tematikus és részlettanulmány, elemzés készült volna, mint Velemről. Számos kiváló velemi írt falutörténetet, sőt egészen más tematikájú kiadványokban is értékes adalékok jelennek meg a faluról, az itt lakókról és környezetükről. Ezek a források is oly bőven erednek, mint a falu felett magasodó, oly beszédes nevű Hétszemű völgy forrásai...

Vizsgáljuk meg elődeinket, akik a helyi értékek feltárásának munkáját – messze a jelen pályázat időbeli és tartalmi keretein túl – folytatták, és akikhez, kellő alázattal, a jelen tanulmány megpróbálhat kapcsolódni – megkezdett munkájukat apró lépésekkel tovább lendítve:

Falutörténetből három forrás táplálja tudásunkat. Herényi István dr. 1992-ben adta ki Szent Vid várának és tartozékainak történetéről (800-1828) szóló első kötetét, amelyben szervesen helyezi Velem Szent Videt Kőszeghegyalja fejlődéstörténetébe. Pálffy József, egykori postamester, igazi lokálpatriótaként 2006-ban jelentette meg Velem és Szent-Vid történetét, amelyben az összegyűjtött, rendszerezett és elemzett dokumentumok, valamint a személyes emlékek olvasmányos, mindenki számára jól követhető nagy ívű áttekintést adnak a faluról. Éppen tíz évvel később, L. Murányi László tollából, Kardos Tamás fényképeivel és megjelentetésében, a vendég szemével készült beszélgető-könyv és pillanatfelvétel a mai Velemről.

A falufeltárások hatalmas rétegét adják a Velem Szent Vidről készült régészeti szakmunkák, immár 150 éves szünni nem akaró árama. Rómer Flóris, a magyar régészet atyja az 1860-as

évek elején hívta fel a figyelmet Velemre, mint kutatásra érdemes értékes területre, amely hatalmas kincseket és tudást rejt. Miske Kálmán régészeti munkája és kötetei három évtized alatt Velem Szent Vid köré rendezték Vasvármegye Múzeumát, a bronzkort kutató magyar és még a középeurópai régészeti tudományos életet is. Méltó társa volt erőfeszítéseiben, Gyöngyösapáti birtokosa, gróf Széchenyi Rezső. A II. világháború után Bándi Gábor és kutatótársai vezettek többszörös feltárásokat, majd Fekete Mária régész jelentetett meg átfogó, és kultúrtörténeti szempontból is izgalmas összefüggéseket feltáró munkákat Szent Vid vára (2007), A fekvő kincs – késő bronzkori kincsleleteink a homéroszi eposzok tükrében (Magyar Nyugat, 2009), Adatok Szent Vid várának topográfiájához, vagy pl. A kincs, a lelőhely, a védett terület és a cross-pálya (Vasi szemle, 2008) címekkel. Hozzájuk csatlakozott fel 2008-ban, Miske Kálmán nemzetközi hírű monográfiájának centenáriuma, Nagy Marcella-Ilon Gábor-Révész József „Kincs” – A velemi Szent Vid hegy bronzkori kincsei c. Kőszegen megrendezett időszaki kiállítással és a kiállítást bemutató azonos című kiadvánnyal. A legutóbbi időkben pedig Ilon Gábor két kötetében is, a Kőszeghegyalja régészetéről szóló kötetéhez, és a velemi arany diadémnak szentelt szakmunkájához is elsősorban a velemi Szent Vid egymás váltó, évezredes kultúráinak forrásából merít.

Velem természeti értékeit az Őrségi Nemzeti Park Igazgatóságnak a tájvédelmi körzeti státuszt megalapozó tanulmányai, valamint a Natura 2000 területekre készített tanulmányai és kezelési tervei részletesen tartalmazzák, csakúgy mint a Szombathelyi Erdészeti Zrt. szakmai koncepciói és kezelési tervei. Velem és környékének az értékeit tárja fel az Írott-kő Natúrpark fejlesztési koncepciójának természeti fejezete, valamint társadalom-történeti elemzése is. Ez a munka tartalmazta már nyomokban a helyi értékek legalább említés-szintű inventárját, amelyet aztán a natúrparki gyöngyszemek Velemi gyöngyszemek című munkájában (2020-2021) tártak fel részletesen. Egészen egyedülállóan sűrű és változatos 112 helyi értékre, velemi gyöngyszemre irányították rá a figyelmet, amelyből bővíthet mind a helyi, mind a Vas megyei hivatalos értéktár is.

További kötetek készülnek ma is, pl. a velemi Szent Vid búcsújárásairól és egyházi szerepéről, készülnek beszélgetések pl. id. Kern István falutörténésszel és helytörténeti kutatóval, készülnek falubéliekkel folytatott beszélgetésekről videófelvételek, amelyek a következő évtizedekben, eljövendő generációknak szolgálnak majd táplálékul megismerési-, azaz szeretet-éhségük jogosult megelégtetésére. Erdélyi János nyugodt, szemlélődő filmet készített a

velemi túsákról és értékekről, méltó folytatásaként Rockenbauer Zoltán ikonikus országjáró filmjének.

Meg kell még említünk, a Töröcsik Marival készült számos kötetet, pl. a Szabó G. László által szerkesztett Körhinta – beszédes könyv Töröcsik Mariról c. kötetet (Kalligram, Pozsony, 2013), ahol a művésznő forrásértékűen mesél falubéli életükről és találkozásairól. Hasonlóan feltáró a számos dokumentum- és portréfilm, amelyeket Velemben vagy a velemiekről is készítették vele. Ezek közül is kiemelkedik a férjével, életének igaz társával, Maár Gyula filmrendezővel, elsősorban velemi otthonukban forgatott Színész vagyok... című különleges művészportré.

Mindezek fényében, bizton állítható, hogy a falufeltáró, a helyi értékeket bemutató munkának az analitikai, elemző részét Velemben gazdagon elvégezték elődeink. Ezt pusztán megismételni nemcsak, hogy értelmetlen feladat lenne, hanem a nagyobb világosság helyett, a homályt növelné, zavart okozhatna – hogy akkor mi végre még egyszer ugyanazt... **Mi lehet akkor a jelen helyi érték stratégiának, a pályázatnak megfelelő, érdemes feladata?**

A jelen munka egymáshoz vezetheti ezeket a nagyon különböző, önmagukban is különleges értékelmutatásokat. Megvizsgálhatja és kimondhatja, hogy milyen új, eddig nem észlelt lényeges elem vagy érték tárul fel, nyilatkozik ma e különböző nézőpontok találkozásának szellemi-kulturális erőterében. Azaz, amikor hatni engedjük egymásra a különböző elemzések egy-egy megállapítását, akkor ezeknek a nagyon is eltérő szempontok szerinti megállapításoknak a találkozásában megszülethet egy-egy váratlan, egészen új felismerés. Ezek a felbukkanó új felismerések, folyamatok, mozdulatok természetesen Velem, Velem-Szent Vid történetéből és értékeiből fakadnak, de mindaddig nem tudnak napvilágra kerülni, amíg a választott szakmai lehatároltságból vagy műfaji, szerzői témaválasztások természetes egyoldalúságából **tudatosan** ki nem emeljük, egymáshoz nem vezetjük őket. Ekkor az egyes részszempontok elhalnak, és megtörténhet, hogy mint a fönixmadár kel életre az, amit eddig nem, vagy így nem láttunk. Ez az igaz jelentése annak a magyar bölcsességnek, hogy semmi sem változókéonyabb, mint a múlt. Ez a megközelítés Velem jövőképében, a stratégiai munkarészben és az un. megoldási javaslatokban is meg fog mutatkozni.

2.3. PARTNERSÉG ÉS KÖZÖSSÉGI MUNKA

A helyi érték tanulmány széles velemi, kőszeghegyaljai és Vas megyei partnerségre épít. A falu életének szövetébe minden itt élő és elszármazott, és Velem barátai is beleszövi életének sorsának, törekvéseinek színes és fénylő szárait. A faluban létező szervezetek, polgári közösségek, baráti és civil egyesületek, önkormányzati munkaszervezetek rendelésük szerint tartják fenn és gazdagítják a velemi helyi értékeket. A kőszeghegyaljai települések és közösségek számos közösen indított, vagy legalábbis többüket is érintő projekt keretében, emellett különösen is a korábbi kistérségi együttműködésben, és jelenleg az Írottkő Natúrpark, a Nemzeti Művelődési Intézet, és a Vas Magyei értéktár folyamatok, valamint számtalan önkéntes kapcsolódásuk keretében mély és változatos partnerségi gyakorlatot alakítottak ki.

A **velemi helyi érték bizottság tagjai** támaszkodhatnak ezekre a meglévő partnerségi gyakorlatokra a velemi helyi értékeket összegző, kezdeményező és koordinációs fellépéseikben is.

2.4. A HELYI ÉRTÉK TERVEZÉSI ÉS PROGRAMOZÁSI FOLYAMATA

A helyi érték jelen tervezési és programozási folyamatában a helyi érték bizottság és a velemi önkormányzat együttműködésében tájékoztató és együttműködésre felkérő levél került megküldésre a velemi embereknek, és a velemi helyi értékek feltárásában és ápolásában tevékenyen közreműködő velemi, vagy Velemhez kötődő vállalkozásoknak, szervezeteknek és hivataloknak.

Két helyi érték fórum került megszervezésre kifejezetten magas részvétel és érdeklődés mellett. A fórumokon elhangzott megállapítások, javaslatok és útmutatások alapján több tucat személyes egyeztetésre és konzultációra került sor, amelynek köszönhetően elkészült a Velemi gyöngyszemek, a velemi értékek kibővített tárának tervezete. Ez közösségi továbbfejlesztésre került a velemi értéktár bizottság tagjaival és a velemi értékek gondozásában kulcsszerepet játszó emberekkel történt konzultációban.

Ennek a folyamatnak a részeként került megformálásra a velemi helyi értékek ápolásának jövőképe, átfogó és egyes stratégiai céljai, a velemi helyi értékek fejlesztési potenciáljának köre, és került megfogalmazásra a legfontosabb továbblépési, un. megoldási javaslatok köre.

A jelen stratégiai tanulmány orientációs célú, a benne megfogalmazott javaslatok természetesen további egyeztetéseket igényelnek - és teljes egészében a velemi helyi értékeket szolgáló emberek és közösségek belátásán múlik, hogy jövőnkben mennyiben veszik tekintetbe az itt leírtakat.

3. HELYZETELEMZÉS

9

3.1. A TELEPÜLÉS FÖLDRAJZI POZÍCIÓJA

Velem meghatározó földrajzi képződménye a Szent Vid-hegy. A Szent Vid-hegy legmagasabb pontján található, 582 méteren, a Szent Vid kápolnát. A körülötte lévő terület több rétegben őrzi az évezredek át itt megtelepedett emberek emlékét. A hegy a neolitikumtól az újkorig folyamatosan lakott volt. A késő bronzkorban, teraszos-fellegváras típusú településen működő őskori bronzműves központ működött itt, mely Európa második önálló fémkultúrája volt. A kápolna melletti lépcsősoron egy terasszal lejjebb ereszkedhetünk, ahonnan jól látható az egykori teraszrendszer. A Szent Vid később kelta központ, a Római Birodalom idejében innen védhették annak a vízvezeték-rendszernek a keleti ágát, amely az egykori Savariát, a mai Szombathelyt látta el vízzel. A 8. és 9. század fordulóján, Nagy Károly uralkodása idején és patrónusa alatt építették itt az első keresztény templomot Szent Vitus tiszteletére. Az Árpád-korban sánccal körülvett vár állt itt templommal, a vártorony romjai ma is láthatók a mai Szent Vid kápolna előtt. A kápolna a középkori vár helyén és köveiből, néhol falaira épült. A legújabb korban, a 18. századtól a környékbeliek búcsújáró helyként is látogatják. Az utolsó nagy tereprendezéseket 1859-ben a Szent Vid kápolna átépítések, illetve 1880-ban végezték. A hegytetőn még ekkor is álló középkori falmaradványokat ledöntötték, és kialakították a búcsújáráhely számára szükséges fogadótereket. **A Szent Vid oldalában ered a Szent-kút,** vélhetően korábban a fellegvár vízellátásának jelentős forrása. A Szent Vidre látogatóknak, és búcsújárás idején a búcsújáróknak nyihet adott, gyógyító hatása közrejátszhatott a névadásban. A Szent-kúton felépült Garabonciás cserkész tábor nyomán, főleg a Velemben üdülő úttörőknek és KISZ-eseknek, évtizedekig nevezték garabonciás forrásnak is. Abból ugyanis nem hallatszott ki kultikus eredete. Közel a Szent Vidhez fakad a

Hétszemű-völgy egyik forrása is, a **Gyertyán-kút** 580 méteres tengerszint feletti magasságban, mellette esőbeállót és kiépített sütőgető-helyet találunk. A Gyertyán-kutat is érinti a Kőszegi-hegység fontos forrásait felfűző Források útja. **A Szent Vid felett található az egykori várhoz tartozó halastó helyszíne.** A hagyomány szerint, Mátyás király Bécs elfoglalására indultában már csak a Szent Vid tiszta halastavának pisztrángjait fogyasztotta, annyira tartott a mérgezésétől - jogosan. A halastó nyomai még a világháború idején is fennmaradtak, a Szent Vidről a Hörmann-forráshoz vezető út mentén, sőt a vasfüggöny műszaki zárának kialakulásakor egy esős időszakban, egy „honvédő” markoló derékig süllyedt benne. A velemi nép ismerte a bátor velemi pásztor legendáját, miszerint a hajnalban a halastó partján játszadozó gyenge királyleánykát egy ordas farkas közelítette meg, de riadt kiáltását senki más nem hallotta, mindenki aludt, csak a falu vidám pásztorlegénye, aki uccu, meg is mentette a lánykát a gonosz támadásától. (Török István jól ismeri a helyet.)

Velem éghajlata alpokaljai, azaz szubalpin. Flórája és faunája is különleges: a bükkök, fenyők, tölgyek alkotta erdők számtalan védett növény- és állatfajnak nyújtanak menedéket. Olyan ritkaságokra bukkanhat a szemfüles túrázó, mint a foltos szalamandra, a fehérhátú harkály, az alpesi cickány vagy a vöröshasú unka. A gazdag vadállomány a vadászat szerelmeseit is erre a vidékre csábítja - akár muflon, akár őz vagy vaddisznó elejtésének reményében induljon az üzés. Ha növényekről esik szó, olyan apró ékszereket fedezhetünk fel lábunk előtt, mint a turbánliliom, a ciklámen, vagy a kornistárnics; de a vidék igazi ékességei a szelídgesztenyefák. Ez utóbbi mindig a falu kultúrájának meghatározó alapja volt: gyümölcse megélhetést nyújtott az itt élőknek, emellett akár feldolgozva, akár gubájában tartva, de tavaszig színesítette a velemi asszonyok konyhájának étlapját a csemege, a gesztenyések gondozása pedig egész évben adott feladatot a gazdáknak. A szabadtűzön, serpenyőben történő gesztenyesütés hírére öregbíti a minden év októberében megrendezett Gesztenyeünnep is. Magyarország mindenkori legnagyobb gesztenyefája a későbbi Stirling-villa területét foglalta el, az 1850-es években 70 méter feletti koronaszélességet mértek. A velemi gesztenyeligetek hatalmas területet foglaltak el egykor Velem felett. Mára már csökkent a területük, és az erdő természetes faállománya is kezdett belenőni a ligetekben. A gesztenyevirágzás júniusi ünnepén lehetősége van mindenkinek a falusiakkal közösen körbelátogatni, és köszönteni az ősi ligeteket, a többszázéves famatuzsálemeket.

Velem levegője gyógyító hatású. A terület éghajlatát is a zezugos hegyvonulat alakította. A hegyek fekvése, magassága, az erdővel borított tömegek, az itt fakadó számtalan forrás együttesen idézi elő az enyhébb teleket, a hűvösebb nyarakat, a magas páratartalmat - együtt alakítják azt a gyógyhatású szubalpin klímát, amely elsősorban a légúti megbetegedésekben szenvedők klimatikus gyógyhelyévé emelte Velemet.

Itt található Magyarország emblemikus meteorológiai helyszíne: a Kendig-hegy. A velemiek még ma is KENDIK hegynek modják! A hegygerincen húzódik Velem és Kőszeg határa, ezért csak a déli, Velem felé eső oldal tartozik Velemhez. Fontos megjegyeznünk, hogy Mária Terézia koráig Avar hegynek, illetve az Avarok hegyének hívták. A 18. sz-i katonai térképeken jelenik meg először a Kendig elnevezés. A névváltozás tudomásunk szerint egy tragédiához kapcsolódik. Egy Kendig/k nevű jágerról/erdésről nevezték el, akit a vadászok megöltek a tél folyamán és csak tavasszal találták meg a falevelek közé temetve. Különös ez a névadás, mert maga a Kendig családnév is a Kende ősi fogalomból ered, amely a törzs, a nép szellemi vezetőjét jelölte (míg a Gyula volt a nép földi ügyeit igazgató, világi vezető). Az egykori katonai radarállomás helyén ma amatőr rádióállomás és időjárás jelző berendezés működik. (Nagyon sokan nézik a webkameráját az egész országban, sokan szinte naponta.)

Velem legmagasabb pontja a Péterics-hegy. Ez a Péterics-hegy a vízvásztó a Szerdahelyi-patak és a Bozsoki-patak között. A 601 méter magas hegy kőzetanyaga, növényzete jellegzetes. A hegy sziklafalainak anyaga fillit, jellegzetes növényzete pedig a sziklai erdei fenyves. A Péterics-hegyet a tőle északkeletre lévő, 589 m magas Szent Vid-hegytől a Szerdahelyi-patak által kivájt Hosszú-völgy választja el. A völgyoldalokban kis lejtésű lejtőrészletek, teraszszerű félsíkok különíthetők el, amelyek a völgyoldal kialakulását követő talaj lepusztulására utalnak. **A Hosszú-völgyi erdőrezervátum** Péterics-hegyi oldala a Kőszegi-hegység legérintetlenebb erdőtömbje. Itt került kijelölésre a tájvédelmi körzeten belül az erdőrezervátum, amely hosszú évtizedek, remélhetően évszázadok alatt érintetlen őserdővé érhet, így a hegység faállományának legdúsabb és termékeny foltjává gazdagodik. Kérjük, hogy a túrázók kíméljék, lássuk meg mire mennek a természet lényei nélkülünk (pontosabban a mi tudatos magukra hagyásuk mellett).

A Péterics bozsoki oldala a Csádé völgy, ma egészen a méheknek oly kedves szelídsztyenyés ligetekig nyúlik fel. A velemi népi bölcsesség pontosan megmondta, és megmondja ma is, ha megkérdezzük, hogy mikor lesz eső, ha a bozsoki, vagy a vidi oldal felől fúj-e a szél, jön-e a felhő. A Csádé völgy fölött a Szénegető, velemiesen Szenegető forrás alatt található. Ez egy természetes kb. 100- 150 éves bükkfa, **az Apostolok fája.** Nevét onnan kapta, hogy a törzse 12 felé ágazott és onnan erőteljes hajtásokat hozott. Az 1920-as években már híres volt és szerepelt a képeslapokon. A fának néhány hajtása elszáradt, de ma is jó állapotban van. A környezetét a viharok megtépázták, de az apostolok fája mindig sértetlen maradt!

A Péterics déli oldalán, a velemi kőfejtő és tapadócseppkő sziklái adtak biztos menedéket az itt élő családoknak: kövéből építették első otthonaikat. A természetes képződményeken, de a velemi kőfejtő tapadócseppkőves sziklafalán is tökéletesen megfigyelhető az építkezésekhez használt kristályospala rétegződése. A pala közt rejlő antimon- és rézsávok már a bronzkorban is híressé tették a Szent Vid hegy bronzműveseit. A kőfejtő a falu birtoka volt. Különös kegy volt, ha a falu engedélyezte valamely Velembe költözőnek, hogy ebből építse házát, villáját – az pedig még ritkább, hogy erre kedvezményesen vagy ingyenesen került sor. Több ma is élő velemi hordta a követ a Gyermeküdülő, és a Stirling-villa építéséhez is.

A velemi hegyek számos különleges földrajzi képződményt rejtnek. A Kőszegi-hegység egyik jellegzetes sziklaképződménye az Asztalkő, amely kedvelt pihenőhely. Nem ismerjük, hogy e fillit szikla természeti kialakulása mellett, hordozza-e emberi kéz munkájának lenyomatát. A Velemből az Írottköre vezető piros jelzésű útvonal mentén egy kis, 100 méteres letérővel (piros háromszög) közelíthető meg. **Velem területén barlangokat is találunk.** Évezredek folyamán számos kisebb barlang alakult ki a velemi hegyekben. Számuk jelentősen megnövekedett Trianon után, amikor kutatóásásokat végeztek, hogy a mai országhatáron belül találva fém- és ásványi lelőhelyeket pótolni lehessen az elvesztett nyersanyagkincseket. Több mai lezárt barlang is akkor keletkezett. A Szent Vid oldalában Miske Kálmán érte el a régészeti lelőhelyek védelméről szóló törvény megszületésével, hogy ott ilyen kutatásokat ne végezzenek. Velemben nem találtak a huszadik század mennyiségi igényeinek megfelelő mennyiségű haszon-ásványt, így semmilyen kitermelés nem indult meg.

A Szerdahelyi-patak a Kőszegi-hegységben az Írottkőtől (883 m) keletre lévő Asztal-kő (765 m) észak-keleti lejtőjén ered Velem község felett. A patak a Hosszú-völgyön keresztül éri el

Velem belterületét. Itt a Hétszemű-völgyből forrásainak és a Szent-kútnak vizével is gazdagodik, majd a faluban a Pákó és a Bozsoki völgyből érkező patak táplálja, így érkezik a Schulter-malomhoz és Szerdahelyre. Kőszegszerdahely lakott területét elhagyva a Tilamos- és a Doroszlói-erdők alatt, azoktól északra folytatja útját kelet felé. Kis részen érinti Kőszegdoroszló belterületének déli végét, majd közvetlenül Lukácsháza előtt torkollik a Gyöngyös-patakba. Velemben még a huszadik században is három malmot hajtott. A hagyomány szerint huszadik században nagy szárazság idején a bozsokiak átvágták a völgyet, hogy a bozsoki patakból a mélyúton vizet csorgassanak bele, hogy az alsóbb velemi malmoknak is legyen elég vízhozam. Ez ritka, mégis a két falu viszonyában, különösen becses alkalom volt. Horváth Miklós ismeri, hol és hogyan történhetett az átvezetés. A Szerdahelyi patak gyűjti be a számos velemi forrás hozamát, így pl. a Nuschy- sétánynál lévő Vasa kutét (vas kút) is, vagy a sétány végénél az Avar szálló hegy felőli végén eredő Koldus/Kódis kutat. A koldusok ott várakoztak és kéregettek az elhaladó zarándokoktól nagy ünnepeken, mert nem mehettek be a faluba. **A patak egy szakaszán, a falu belterületén sétálhatunk a vadregényes Nuschy sétányon és Nuschy-szigeten.** Kevésbé ismert talán már a velemiek között is a sétány és a sziget nevének eredete. Első hangzásra valamely kedves feleség vagy leánygyermek is lehetne a névadó, mint a Terv-út mentén található Enikő-forrás esetében, viszont ezzel a „Nusival” más a helyzet. Nuschy József Velem ismert és megbecsült jegyzője volt évtizedeken át, aki jelentős szerepet játszott Velem 30-as évekenbeli országosan ismert üdülőhellyé válásában. A falu központjából ezen a romantikus sétányon lehetett megközelíteni az ekkoriban kiépített strandot, a mai Avar-szálló egykori sportpályáinak helyén állt. Magát Nuschy Józsefet meg is vádolták a stranddal kapcsolatban bizonyos visszaéléssel, de ő rövid úton tisztázta magát a vádak alól. A sétány és a sziget oldala is kitett a Szent Vid oldalán lezúduló vad áradásoknak, melyek az egész falut újra és újra veszélyeztetik, így sokszor évről évre változó, vadregényes formákat vesz fel.

A faluhoz Szerdahely felől közeledve, a jobb oldalon, a mai Novák üdülőfaló telepé előtti ligetes területén található az **Imbós**, vagy imbolygós, amely egy meleg vizű lápterület. A régiiek mesélik, hogy ott soha nem fagyott be a víz, lehetett bármilyen hideg, még ha a velemi gyerekek másutt már korcsolyázni vagy csúszkálni tudtak is. Idős velemiek szüleiktől hallották, hogy az Imbósnál korábban meleg vízben fürödtek, iszapos meleg forrás volt, és ennek megfelelően egykor sok volt benne a pióca is.

A Szép-kilátó a velemi hegyoldal nevezetes látogató-pontja. A Szent Vidre kanyargó út, ahogy elhagyja a Hétszemű völgy útátereszét, amely a 2009 évi özönvízben le is szakadt, nem sokára elér a velemi hegyoldal egyik legszebb kilátópontjához, az út felett magasodó fillit sziklaképződményhez, amelyről csodálatosan belátható a teljes völgy, Velem és Szerdahely falvak, és távolabb a lágyan kanyargó Gyöngyös-medence is. Ezekben az évtizedekben éppen magas fenyves takarja részben a kilátást, viszont ebből is érzékelhetjük, hogy a természetben és a névadásban 30-50 év talán csak pár emberi percnél, néhány lélegzetvételnek minősül – és nem is oly sokára, ismét a teljes panoráma megcsodálható lesz innen. Névadásban a tizenkilencedik század romantikus korát idézi, és ekként testvére Kisfaludy Károly Balatongyörök feletti Szép-kilátójának.

3.2. GAZDASÁGI KÖRNYEZET BEMUTATÁSA

Velem megtartó erejét biztosítják és növelik az itt működő vállalkozások. Velemben a legtöbb saját foglalkoztatott a turizmus és vendéglátás területén található. A turisztikai célú vállalkozásokat a 3.4. fejezetben mutatjuk be. Ezt a mezőgazdasági önfoglalkoztatás és az önkormányzat alkalmazotti és munkatársi köre követi. A művészeti, terápiai és helyi termék előállítási vállalkozások szervesen kapcsolódnak a turisztikai célokhoz.

Érik a velemiek búzája... – a velemi gesztenyekultúra gazdasági életút alapját képezte. Ennek is köszönhető, hogy a velemiek gesztenyekultúrája országosan ismert és elismert. Évszázados gesztenyeligeteikről valóban azt tartották a környékbeliek, hogy a velemieknek igazán ez adja a megélhetésüket, ez az ő életük, az ő búzájuk. Ilyenkor hetekre kiürült a falu, hogy a jellegzetes szedőszközökkel és gyűjtő kosarakkal felszerelve csak kevés gesztenye maradjon a földön a sünöknek és mókusoknak. Időben három eltérő fajtát is ápoltak, hogy a korai, a középerő és a késői gesztenye lehetővé tegye, hogy a nagyobb gesztenyésekkel bíró családok is, megfelelő szervezéssel és ütemezéssel elvégezzék a munkát, a begyűjtést. Amíg más falvaknak Péter-Pál az ünnepe, Velem a germán kultúrákban gyakori Szent Mihály ideji, szeptember 29-i betakarítás-kezdő ünnepet tarthat. Valóban Szent Mihálykor illetve az azt követő időkben érik a gesztenye. Nem véletlen, hogy a gesztenyeünnep is hagyományosan október első dekádjára esik. Remélhetően, a közeljövőben az Őrségi Nemzeti Parkkal és a Soproni Egyetemmel közösen elkészülhet Velem évszázados gesztenyekultúrájának

nagykönyve. Ez már azért is indokolt, mert Magyarország legnagyobb gesztenyefája is egykor Velem területén nőtt a XIX. században, a „majdani” Stirling-villa helyén. A velemiek másként sütik a gesztenyét mint másutt, ezért aztán az itt sültött gesztenye íze és állaga is felismerhetően velemi. Erős, forró parázs felett pirítják, rázzák az érett gesztenyét, úgy hogy a gyors héjpirításnak és a rázás kori dörzsölődésnek köszönhetően, mire a vendéghez kerül már szinte héjtalán, és a pirításnak köszönhetően kicsit pörkölt, zamatos ízt kap a sült gesztenye. A gesztenyeligetek gesztenyevirágzaskor megtelnek kaptárokkal, hiszen a velemi gesztenyeméz kedvelt és szeretett méztermék. Különlegességét a gesztenyevirág illat- és izállománya adja, jellegzetes, mással össze nem keverhető mézfajta. Minderről, és még számos gesztenye-rejtélyről alapos és szakértő leírás található Pálffy József helytörténeti kötetében, amit ehelyütt is ajánlunk mindenki szíves figyelmébe.

Három velemi malom is volt a Szerdahelyi patakon. A velemi vízimalmok a völgyekből lezúduló gyorsfolyású Szerdahelyi-patak vizének erejét használták. Nagy szárazságok idején a bozsokiak, patakjuk részleges elvezetésével segítettek a falun! Velem három malmából a még létező kétkerekes malmot egy 1568-as összeírás említette először. Közvetlenül Szerdahely határában, de velemi területen épült és működött. Ma az utolsó molnár família, a Schulterek nevét őrzi. 1870 és 1900 között nem működött, 1913-ban le is bontották, de a következő évben kőből újjáépítették. 1951-ben államosították, 1965-ben műemléki védelem alá helyezték, majd 1980-ban helyreállították, és bemutatóhellyé alakították. Kőszeghegyalja legkedveltebb látogatópontjává vált. A Róth-malom a faluban középtájon helyezkedett el, egykori udvarán a kút mellé támasztva malomkövet találtak; míg a felső malom a Stirling villával szemben, a mai Koronagaléria helyén állt még a II. világháború után is, az akkor már omladozó falaival.

A velemi pékárú helyi termékek újkeletű előállítója Horváth Flóra, a Fecskefészek alkotóműhely alapítója. **A Fecskefészek alkotóműhely** megálmodója Horváth Flóra Bucsuban nőtt fel, de már gyermekként is arról álmodozott, hogy de jó lenne Velemben élni. Építőmérnökként dolgozott évekig, majd egy merész pályamódosítást követően a sorsa úgy hozta, hogy 2020-ban itt hozta létre a saját műhelyét, melyet szívvel-lélekkel csinál. A műhelyben fogad csoportokat tanfolyamokra, például el lehet tőle sajátítani pár nap alatt a kovászos kenyérfőzés vagy a hagyományos sajtkészítés csínját-bínját. Flóra szívesen dolgozik gyerekekkel is, mert fontosnak tartja a hagyományörzést, és annak átadását. De annak is nagyon örül, ha a hozzá érkező felnőttek beépítenek az életükbe egy új szokást, amit tőle tanultak el. Szívesen vállal rendezvényeken előadásokat, hogy gasztronómiai tudását átadhassa

minél több embernek. A velemi hagyományban két jellegzetes étel szerepel nagy hangsúllyal. A velemi tökök-túrós rétes, valamint az un. szalados. **A velemi tökök-túrós rétes** különlegessége, hogy sós rétes. Finom tésztájú, gazdag töltetű. A hűvösebb klímájú hegyekben, szegényebb falvakban, különösen az Őrségben alma helyett tököt szeltek a rétesbe is. A velemi sós tökök-túrós rétest az egész Alpokalján jól ismerik és szeretik. **A szalados** jellegzetes kőszeghegyaljai sütemény, amelyet böjti ételként szolgáltak fel. Hajtatott búza, amely így kissé édessé vált, és böjti időben is, nem édesség gyanánt, ehető volt. Receptjét Velemben és például Kőszegdoroszlón is jól ismerik.

Velem erdészeti hagyományai évezredekre nyúlnak vissza. A régészeti feltárások mutatják, hogy a kelták, sőt a bronzkori ember házai is cölöpökkel, az erdő által adott fákkal megerősített, alapvetően faházak voltak – miként azt az egykori rekonstruált hegyi falu-telep is mutatta, amelynek egy újabb kori háza megtalálható a faluban is, az Avar szálló alatt. Velem erdészeket, vadászokat és favágókat is adott és ad a Kőszegi-hegység erdeinek. Koczor István fafaragó hagyományai pedig azt is megmutatják, hogy miként jelenik meg az erdészet és a vadászat művészi formavilága a népi kézművességben.

A velemi fafaragás évszázadokra nyúlik vissza. Él a hagyomány például a Török családban, hogy elődeik Jurisics Miklós faragóemberei voltak. Kern István magángyűjteményében velemi faragott szék is található. Évtizedekig Velem Vas megyei fafaragó népművészeinek találkozó helye volt, ennek nyomát örök mementóként az alkotóház udvarának faragott házai és díszei mutatják. Ma Bálint József, Bársony Miklós és Koczor István nyomán mozdul meg a fa – és kel második, emberkéz alkotta életére. Koczor István 72 éves, 44 évig volt hivatásos erdész, 7 éve jut több ideje munkára, 26 évet dolgozott a Kőszegi-hegységben. Később a Bozsoktól Szombathelyig elhelyezkedő területre helyezték. Már édesapja és nagyapja is tevékenykedett erdészként. Édesanyja révén tősgyökeres velemi, édesapja kőszegi. Édesapja bognármester volt, külföldi vadászoknak tolmácsolt, ezek a vadászok mindig hoztak ajándékokat, ezért ők is akartak adni valamit cserébe. Így került a fafaragás Koczor István életébe. Különbőféle trófea-tartókat faragott a vadászoknak. Ezt a mesterséget apjától sajátította el, de emellett az asztalos szakmát is elvégezte. Egyedüli fafaragó volt a faluban, így sok megrendelése volt. Tüdőembóliája alatt faragott igazán sokat. Nővérének szomszédja Törőcsik Mari színésznő volt, aki jó barátságot ápolt Pilinszky Jánossal, így amikor Pilinszky János Velembé költözött, gyorsan Koczor Istvánék házána a felső emeletére került. Pilinszky 1981-ig élt ott, szinte szimbiózisban a családdal.

A velemi kovácművesség és Kőszeghegyalja kovácművessége évezredekre nyúlik vissza. Talán, az sem véletlen, hogy a Szombathelyi Múzeumba éppen innen, nevezetesen a szomszédos Cákról került be az egykori boronafal-kovácsműhely és teljes felszerelése. A velemi fémmíves hagyományok méltó felújítása volt a Stirling-villa udvarában felépített faszerkezetű, paticsolt kovácsműhely megépítése és évtizedes használata. Remélhetően, az alkotóházak felújításával immár újra élet, és talán nemcsak vendégélet költözhet a velemi kovácsműhelybe. Javasolt Kern István úr közreműködését kérni az egykori kovácsolt remek és használati tárgyak összegyűjtésében.

A velemi kosárfonás hagyománya Kőszeghegyalja-szerinte ismert volt. Ma Horváth Miklós és családja gyakorolja még elsősorban ezt a mesterséget. Évente tíz-tizenkét kosarat elkészítenek a velemi patakparti fűztelepekről szedett vesszőkkel. Hagyományosan, a legfinomabb, fehérre főzött és kérgezett vesszőkkel, kisebb ékszeres és házi tároló kosárcákat készítettek. A nagyobbak gyümölcs és tojás begyűjtésére voltak használatosak. A legnagyobbakat szénabehordásra, annak az állatok elé terítésére használták. Jelentős volt még a vásározó hátikosár, amelyet megfelelő szíjazással, és a könnyebb hordozást megsegítő formaképzéssel készítettek. Ezekben a kosarakban hordták a velemi asszonyok a Velemben megtermett gyümölcsöket, tojást, és az itt készített kézimunkákat.

Velem hagyomány szerinti százéves pálinkafőzője mindig is jóhírű műhely volt a térségben. A hegyoldal kiváló gyümölcsöket termelt, az erdő finom fahasábokat adott az üstök alá, a mesterségbeli tudás pedig megvolt a mesternél. Egészen az újabkori felújításig a pálinkafőző egyik különlegessége az volt, hogy a patak átfolyt a ház alatt, és ez látható és használható volt a pálinkafőzés műveleteihez, vízvételtől az edények tisztításáig. Pálffy József postamester úr kötetében idézi az 1938-as alapító önkormányzati határozatot, amelyben utalnak arra, hogy pálinkafőző hiányában adja meg az építésre az engedélyt a falu. Eszerint, még 16 évnek kell eltelnie, hogy a létesítmény a valóságban is kiérdemelje százéves titulását.

3.3. VELEM TURISZTIKAI KÍNÁLATA

Velem turisztikai kínálatában messze kiemelkedik a Szent Vid. A hegy folyamatosan, a kápolna csak előzetes bejelentkezéssel látogatható. Velem a szabadtéri túra-útvonalak páratlan kínálatát nyújtja. A Stirling Villa udvarán van a Koronaőrző emlékhely, jelenleg felújításra szorul. Velem számos emlékhelye kedvelt látogatópont, pl. Töröcsik Mari és Maár Gyula háza,

Pilinszky János velemi lakhelye, id. Kern István magángyűjteménye – ezek többsége nyitvatartással, rendszeres nyitvatartási idővel nem rendelkezik.

A látogatók – érkezéstől és szándéktól függően – a házigazdák többet-érő, páratlanul kedves fogadásában részesülhetnek. A későtavasztól koraőszig tartó időszakban a településen halad át a Kőszegi kisvonat, amely évente több, mint 12 ezer látogatót hoz a településre, a Szent Vidre és a Patak Büfébe.

Évtizede nem látogatható az Alpokalja korábbi kedvelt látogatópontja a Velemi Vizimalom, nem látogathatóak az Alkotóházak, és nem léteznek a Szent Vid kincseit, sem Velem néprajzát, és helytörténetét bemutató állandó kiállítás sem. Ezek hiánya jelentősen felerősíti a turizmus szezonálisát, a novembertől-májusig tartó lehetséges látogatások elmaradását.

A 3.1. fejezetben felsorolt földrajzi értékek sora az Országos Kéktúra (OKT) nevezetes pontjaként is szolgál. Innen, Velem felől közelíthető meg legrövidebb úton az Írottkö, amely 883 méterével a Dunántúl legmagasabb hegycsúcsa. Az egyedülálló panorámát mutató kilátó az Országos kéktúra nyugati végpontja is egyben. A Szent Vid mellett található az a kéktúra emlékhely, amelyet a vasfüggöny idején állítottak, mint az országos kéktúra kör akkori kiinduló pontja. Az emlékkőnél ma is, újra és újra egy-egy országot látott bakancs „virágzik” – akkor is, ha ma már az alfa és omega maga az Írottkö. A túraútvonal áthalad a Szent Viden, majd a Hörmann-forráson is. Remélhetően, hamarosan a Hörmann-forrás melletti volt laktanya helyén újra turistaház fogadhatja majd az országjárásra indulókat, hiszen a hidegháború előtt, ott volt a Kőszegi-hegység egyik legelső, és patinás alpesi gömbfa turistaháza.

A kéktúra mellett számos országos jelentőségű további túraútvonal szeli a velemi völgyeket. Az Írottkö felé, a források felé, Kőszeg-Cák és Bozsok felé páratlan gazdagságú hegyi úthálózaton indulhatunk gyalogosan, futva vagy akár kerékpárral is. A tájékoztató táblákon, az Írottkö natúrpark térképein és honlapján **tucatnyi** hosszabb-rövidebb ajánlatból szemezgethet az is, aki inkább mások tanácsa, mint saját feje után indul az erdőbe.

Velemben található Kiss Katalin kerámiaművész stúdiója, az Aranymadár Műhely. Kiss Katalin gyermekkorában sokat járt Velemben. Egykor a családjához tartozott a Somogyi-villa, sokat meséltek neki azokról az időkről. Egykori játszótársai hátsóudvara arra az udvarra nézett, amelyen most a háza áll. Matematika-rajz tanársága után, a terapeuta művész 1990 óta

működtette kerámia-műhelyét Budapesten. Munkáit galériák sora állította ki és vásárolta meg, de az IKEA is igényt tartott művészetére. 2019-ben hozta létre művészeti-terápiai stúdióját Velemben, ahol csoportokat fogad. Stílusa egyedi, felismerhető, szívesen építi munkáiba a velemi növényi élet változatos forma- és erővilágát. Golden Bird, Aranymadár névválasztása titokzatosan cseng össze Pilinszky János Aranymadár meseformában megírt legendájával. Rá különösen igaz Ancsel Éva megfigyelése: a művészet az emberiség legtürelmesebb tanítója. Ő maga is türelemmel készül minden egyes terápiai találkozásra.

Különös érdeklődést kelthetnek az idelátogatókban Pilinszky János Velemhez kötődő művei:

Pilinszky János nem volt a túl sok betű megszállottja. Vallotta, hogy egy tíz soros vers is lehet túl hosszú, hogyha a benne feszülő, lüktető, lélegző tartalom csak nyolc sort kívánt volna... és éppígy egy hétszáz oldalas fejlődésregény is lehet túl rövid, ha annak 850 oldalnak kellett volna lennie, hogy megfelelően kibonthassa, ki-fejthesse (ent-wicklung, kipólyálhassa, ki-fejlődni segítse) a hőseit és azok sorsát. A sokról és kevésről a formában rejlő lény-eget ismerve tudósíthatunk csak. Pilinszky János Velemhez kötődő munkáiról, akár levelezéséről, ennek az időszaknak a költői-gondolati vívódásairól nem készült még bemutató irodalmi tanulmány. Remélhetően a 2020 évi emléktábla avatás lendületével, a következő években elmélyülő Vas megyei irodalomtörténeti munka is készülhet a költő velemi életéről és alkotásairól.

Bálint József fafaragásai a velemi utca jellegzetességévé, a falu ékességévé váltak. Szent Vid pálmaágas alakja, Szent István királyunk méltóságos szobra, vagy a buszváró mellett álló velemi asszony, és mind a többiek kedves és művészín regélő lakói lettek Velemnek, amelyeket a faluba visszatérő vendégek már-már ismerősként köszöntenek. Bálint Józsefnek köszönhetően mindig van Valaki a velemi utcán, mindig van, aki a vendéget köszöntse. Általuk, maga Velem szólítja meg szótlanul a betérőket.

Maár Gyula filmrendező festményei különleges kultúrtörténeti kincsek. Szinte egyáltalán nem ismertek. Szélesebb bemutatásra érdemesek. Élénk szín- és formaviláguk bepillantást enged a rendező filmre-készülésének különleges mozdulatairól, mert tudható, hogy elsősorban a filmrendezésekre való felkészülésének részeként, a megismerési- megértési folyamat többrétegű megtámasztására nyúlt az ecsethez. A képek tulajdonjoga remélhetően a családé.

Kiállításuk gazdagíthatja a velemi kulturális életről alkotott képet, csak úgy mint Maár Gyula lényének (Töröcsik Mari párjának) megismerését.

Ternyák Ágota édesanyjától tanulta a tojásírást. Akkoriban, ha valaki 20 tojást hozott hozzájuk, tízet megírt, tíz tojás volt pedig az ára a munkájának. A tojást a nagyhéten írták, de a húsvét utáni vasárnapra, kishúsvétra is került belőlük. Akkorra is készített, és a húsvéti tojáshoz kötődő szokásokat, a tojásdobálást és a pénzhajítást még akkor is gyakorolták. A szépséges tojásokat a velemi lányok adták a locsolóknak. Egyszínű piros tojásokat festettek, amelyek a keresztről Krisztus Földre csorduló véréből kapták színüket. Kivételt csak a ritka, sáfrányozott fehér tojás volt. A sáfrány jellegzetes színt adott, és jobban csúszott rajta az írás. Ezek a tojások máig megőrizték színüket. Ternyák Ágota édesanyjától háromszáz körüli különböző festést tanult meg. A néprajzi múzeum jó harminc éve egyféle mintát öt színben is megkért tőle. Különlegesen kedvelt velemi minták voltak a nyolc, tizenhat és huszonnégy dobköteles minták, a boronás, a gereblyés, a szekfűs és a Krisztus-koporsós mintázatok. Népművészetét képzéssel is alátámasztotta, népi játszóház- és kismesterség oktatói végzettsége van 2003-tól. Munkáját óvónői feladatai mellett végzi. A tojásírás mellett, csuhébabákat és számos más apró remeket készít. Remélhetően, velemi gyermekek újabb és újabb sora léphet be segítségével az autentikus velemi formavilágba, amelyet ennek a tájnak, a velemi életvilágnak az erői sugalmaztak egykor a régieknek.

Az elmúlt években nyílt meg továbbá Novák Tamás vállalkozó jelentős magángyűjteményét bemutató galéria, a **Koronagaléria is** a falu központjában, az Önkormányzat épülete és a Stirling-villa szomszédságában. A galéria a honfoglaló magyarság és a magyar királyság évszázadait mutatja be számos formában: képek, leírások, éremgyűjtemény, berendezés másolatok, installációk és eszközök, tárgyak másolatai az érkező vendégek tájékoztatását szolgálják. A *kiállításban nincsen különösen Velemre, annak történetére és kincseinek bemutatására vonatkozó tartalom. Nyitva tartása változó.*

3.4. A VENDÉGFOGADÁS TELEPÜLÉSI FELTÉTELEI

3.4.1. Elérhetőség

Velem közlekedési szempontból zsákfalunak tekinthető. Ez Velem esetében nem az elmaradottság jele, hanem egyértelműen Velem földrajzi adottságai indokolják. Megfelel annak az évezredes állapotnak is, amely a Gyöngyös-völgyében, a Gyöngyös keleti és nyugati partján is húzódó főforgalmi utakról (pl. a Borostyánkő-útról, ma a 8721 sz. közútról, jövőben lehetségesen gyorsforgalmi útról) tette elérhetővé Velem Szent Videt. A faluba egy út vezetett be, amelyet már a római korban is a ma szerdahelyi templomtoronyként szolgáló egykorvált római őrtorony védte. A Szent Vid megközelítése pedig még rejtettebb volt: a hagyomány szerint hét út indult fel a Szent Vidre, azonban csak egyetlen egy érkezett fel! Azaz kifejezetten rejtették a megközelítését, és amennyire lehetett, megnehezítették mindazoknak, akik nem szakavatott vezetővel vagy akár ismeretlenül közelítették meg azt. A többi út elveszett az erdőben...

A múlt század elején a faluba érkező szállóvendégekért lovaskocsival, később már autóval hajtottak ki a lukácsházi vagy a kőszegi vasútállomásra. Ma lovaskocsi helyett Lukácsháza, Szombathely és Kőszeg vasútállomásokról autóbusz-járatok érkeznek Velembe, naponta Szombathelyről 18 járatpár, Kőszegről 15 járatpár, Lukácsházáról pedig 14. Autóval és kerékpárral Velem ugyanezek az útvonalakon közelíthető meg. Három évtizede az országban szinte elsőként épült ki itt az Írottkő-kerékpárút, amely a Kőszegi-hegység lábánál járta körül a Kőszeg-hegylátást. Mára a kerékpárút kijelölt nyomvonala, amely nem közúton halad, teljesen lepusztult, lényegileg használhatatlan. Újratervezése megkezdődött. Az Eurovelo 13 nemzetközi kerékpárút a kőszeghegylátást közúti úthálózatot veszi igénybe.

Velem közúti elérhetősége jelentősen megszorul a nagyrendezvények, különösen az októberi Gesztenyenapok idején. Volt olyan év, amikor Lukácsházától, mintegy 10 km-en állt a sor, a rendezvényre érkező autók vonulata. Menekülő és biztonsági utaknak a hegyen keresztül Bozsokra, illetve Kőszeg felé való megnyitása enyhíti, de meg nem szünteti ezt a szűk keresztmetszetet. Közlekedési elérhetőség szempontjából nyugodtan kimondható, hogy Velem számára feltétlenül kedvezőbb három kisebb rendezvény, mint esetleg egy további nagy (tízezer feletti látogatót mozgósító)!

Emellett, Velem elérhetőségének egyik legnagyobb korlátja, hogy Ausztria felől nem megközelíthető közösségi közlekedéssel.

Más a helyzet a turistautakkal. Magyarország egyik legsűrűbb turistaút-hálózata található a Kőszegi-hegységben, és a tematikus ajánlatok és tájékoztatási rendszer kifejezetten jól és a legváltozatosabb módon megközelíthetővé teszi Velemet – *gyalogosan, az erdő és a hegyek felől!*

3.4.2. Vendéglátás és szállás

Velem legjelentősebb 11 magánszállásadója és a további kisebb szolgáltatók változatos és igazán minőségi szállás-kínálatot tudnak nyújtani a Velembe érkezőknek. A szállásadók összehangoltan nagy rendezvények megrendezésének szállás-biztosítására is felkészültek, ugyanakkor Velemben ma hiányzik a nagyobb rendezvények megrendezésére alkalmas fedett közösségi fórum-tér. Erre önmagában még a Stirling-villa felújítása sem ad teljeskörű választ. Éttermi szolgáltatást ma egyedül az üdülőfalv nyújt, így ma ez a vendéglátás legszűkebb keresztmetszete Velemben. A vendégfogadók kihasználtsága a turisztikai szezonban jelentős, novembertől májusig viszont kifejezetten alacsony. Az egykori Avar szálló megújításánál feltétlenül indokolt figyelembe venni egy zárt, legalább 200 fő befogadására alkalmas rendezvényter szükségeségét.

A vendéglátás és szállásadás velemi feltételeit az alábbiakban ismertetjük részletesen, míg a fejezet végén megemlítjük a közelmúltig hozzáférhető, jelenleg azonban használaton kívüli, illetve pusztuló vendégfogadó létesítményeket is.

A Boróka Villa Apartmanházakat több mint 16 éve üzemeltetik. A folyamatos megújulás, fejlesztés, bővítés, a vendégeik igényeihez való alkalmazkodás határozta meg munkájukat. Az igényes vendéglátásra garancia a tulajdonos több évtizedes szállodai- és vendéglátóipari tapasztalata.

A Gereben Villa Velemben az üdülő övezetben, közel a falu központjához, csendes, nyugodt környezetben pihenésre vágyóknak, turistáknak, kerékpáros turistáknak, természetbarátoknak,

családoknak, kisebb csoportoknak kínálja szálláshelyeit. Két és négyágyas szobáikban akár 10-14 főt is el tudnak helyezni. A szobák tusolós fürdővel, televízióval, hűtőszekrényel felszereltek. Vendégeik részére konyahasználati, étkezési lehetőséget; zárt udvarukban parkolót biztosítanak. A villához tartozó kert kiválóan alkalmas pihenésre, napozásra, grillezésre, bográcsozásra. A gyerekeket hinta, a játékos kedvű vendégeket lengőteke várja.

A Kern Vendégházak a falu szívében csendes, falusias környezetben található. 2 épületben 11 szobával várják a nyugodt pihenésre vágyó családokat, baráti társaságokat, felnőtt és diákcsoportokat (osztálykirándulás, erdei iskola, nyári tábor), kirándulókat, kerékpáros túrázókat egész évben.

A Páfrányos Vendégház a különleges mikroklímájú Hosszú-völgyben található. Az autóbussz-fordulótól az Írottkő felé vezető pirossáv-jelzésű úton közelíthető meg. Erdős környezetben, pár lépésnyire a természetvédelmi területtől fekszik. A ház előtt a Szerdahelyi patak csörgedez. A déli tájolású nagy terasról két külön-bejárátú apartman nyílik. Mindkettő rendelkezik önellátásra alkalmas jól felszerelt konyhával, étkezővel és zuhanyzós fürdőszobával. A szobák 3 ágyasak, 1 db pótágy beállítására van lehetőség. A teraszon kerti bútor és napozóágyak segítik a pihenést. A patak melletti tűzrakónál lehetőség van sütögetésre, vagy bográcsozásra.

A Virágos Vendégház hagyományőrző kapuszínes falusi kőház. Férőhelyeik 2 db kétágyas (ebből az egyik +1 fővel - kényelmes fekvőhellyel - bővíthető) és 2 db négyágyas fürdőszobás különbejárátú szoba, főzési lehetőséggel és 1 db 80 m²-es közösségi helyiség parafa-borítással, mely alkalmas csoportos programokra, vagy hálósákos szállásra. A körülmények alkalmasak családok, baráti társaságok, csoportok vendégfogadására. Évek óta vannak visszatérő táborozók, akik itt tartják kurzusaikat (jóga, masszázs, életmód, belső-út táborok). Nagyobb létszám esetén további szálláshelyek a szomszédos házakban állnak rendelkezésre.

A Velem-Novákfalva üdülőfaluban sétálva honfoglalás kori és avar kori emlékek formáival találkozhat a vendég. A jurta alakú épületekben kiállítások és megemlékezések kerülnek megrendezésre. Az üdülőfalu utcákból áll, ahol 57 apartman ház, 180 férőhellyel áll a vendégek rendelkezésére. Belső kialakításuknál a természet közelsége és az otthonosság ötvöződik. A házakban fatüzelésű kandalló idézi a régi idők hangulatát, de a teljes kényelem érdekében

mikrohullámú sütővel, hűtőszekrénnyel felszerelt konyha, fürdőszoba és televízió biztosítják a kényelmet. Nagycsaládos vendégekre is gondoltak, az egyenként 5-10 fő befogadására alkalmas, központi fűtéssel ellátott házaikkal. Az elmúlt években nyílt meg Novák Tamás vállalkozó jelentős magángyűjteményét bemutató galéria, a **Koronagaléria** is a falu központjában, az Önkormányzat épülete és a Stirling-villa szomszédságában. A galéria a honfoglaló magyarság és a magyar királyság évszázadait mutatja be számos formában: képek, leírások, éremgyűjtemény, berendezés másolatok, installációk és eszközök, tárgyak másolatai az érkező vendégek tájékoztatását szolgálják. Nyitva tartása változó.

Központi elhelyezkedéssel található a **Rudolf Vendégház** kerttel és az épület egész területén ingyenes wifi-vel várja vendégeit. A wifi a szálláshely egész területén ingyenes. A helyszíni magánparkoló díjmentesen vehető igénybe. Minden apartman ülősarokkal rendelkezik, néhányhoz pedig a hegyekre néző terasz is tartozik. Mindegyik konyhája mikrohullámú sütővel, hűtőszekrénnyel és főzőlappal felszerelt. Közös konyha szintén rendelkezésre áll.

A Ciklámen apartmanban rendkívül eldugott és csendes helyen kiadó 2 db egymástól elkülönült 2 szobás lakrész fürdővel és minikonyhával. Kitűnő a panoráma, és önálló kert tartozik mindkét házrészhez. Az egyik lakrész árnyas pihenőhelyre nyílik, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik a Szent Vid-hegyre és a környező hegyekre - ezt nevezik hegyekre néző apartmannak. Ez egy nagyobb méretű, nappalival és fürdőszobával rendelkező házrész (kb. 55 m² apartman). A hálószobában franciaágy van, a nappali ágya kényelmes kihúzható sarokkanapé, és van egy kihúzható fotelágy is.

A másik lakrész közvetlenül a kertre nyílik. Itt is csodás a panoráma, Szombathelyre és a környező hegyekre lehet látni. Ezt nevezik a panorámás lakrésznek. Ajánljuk azoknak, akik előnyben részesítik a szabadtéri sütéseket-főzéseket. A kertben kinti pad, és főzési, sütési lehetőség van.

A Velemi Vendégház három darab tetőtérben lévő kétágyas, fürdőszobás szobákba várja a vendégeket. Mindegyik szobában van WIFI és síkképernyős televízió. A vendégek konyhája jól felszerelt, közvetlen kertkapcsolattal. Reggelit is készítenek vendégeiknek. Aki csak a csendre és nyugalomra vágyik, itt megtalálja azt is. Grillezési és bográcsozási lehetőség a

kertben. Célcsoport: csendes pihenésre, kikapcsolódásra vágyó fiatal és idősebb párokat, max 6 fős baráti társaságokat várnak.

Velem egykor országos híré Gomba étterme 2021 nyarán **Gomba panzióként** nyílt újra. Reméljük, méltó hordozója lesz a közkedvelt Gomba étterem hagyományának.

A Gréti Vendégház és Petra Apartmanok fizető-vendégszobái a háziakkal egy épületben vannak, de külön bejáráttal és felszereléssel rendelkeznek. Két emeleten, összesen 6 szoba (2x3) áll vendégeik rendelkezésére. Három szobához - emeletenként - tartozik egy fürdőszoba, teljesen felszerelt konyha valamint TV. A szállásokhoz nagy pihenőkert tartozik szabadtéri sütőhellyel, igény szerint grillfelszerelést és bográcsot biztosítanak. Fűtés igény szerint, felár ellenében. Parkoló ingyenesen áll vendégeik rendelkezésére. Különálló apartmanjaik a falu központi részében, ugyanakkor csendes helyen találhatóak. A szállásokhoz nagy pihenőkert tartozik szabadtéri sütőhellyel, igény szerint grillfelszerelést és bográcsot biztosítanak. A közelmúltban felújításra kerültek a különálló apartmanok, melyek zuhanyzós illetve fürdőkádás fürdőszobával, jól felszerelt konyhával, valamint TV-vel is rendelkeznek. Fűtés igény szerint, felár ellenében igényelhető. Parkoló ingyenesen áll vendégeik rendelkezésére.

Velem rendszerváltás előtti nagy szállásforgalmi létesítményei ma pusztuló állapotban, használaton kívül vannak. Felsoroljuk őket, mert a velemi idegenforgalom elmúlt száz évének meghatározó fogadóiról van szó, illetve azért is, mert későbbi, megfelelő célra rendelt hasznosításuk jelentős dinamizációt hozhat a Velemre látogatók körében.

Az egykori velemi fürdő volt Vas megye egyik első újkori fürdője, amelyet a két világháború között fellendülő velemi turizmus igényeire válaszul hoztak létre. Ma is él az idősök emlékezetében, hogyan kellett az utcáról eltűnniük a gyerekeknek, amikor időnként leengedték a vizét, és az ilyenkor végigfolyt a falu főutcáján. A KISZ tábor építése után, annak 1970-es évek eleji bekerítésével a fürdő elveszett a velemiek számára. Bosszúságukat ki is fejezték, valakik bedobálták az új létesítmény egyes ablakait. A fürdőt aztán valamikor 1973-74-ben temették be, helyén a KISZ tábor sportpályái kaptak helyet.

Az egykori KISZ tábor később **Avar szállóként** pár évig turisztikai célokat szolgált. Azóta használaton kívül áll. Romos. Pusztul. A kísérletek, hogy Velem gyógyító levegőjére alapozva

klimatikus gyógyhellyé váljon, eddig nem jártak sikerrel. Hamarosan megújulhat, és vélhetően a katolikus egyház keretében szervezett táborok otthonaként, vagy más egyetemes célokat szolgálhat újra – most nem a '70-es évek uralkodó ideológiájának a szolgálatában. Az Avar szálló logója egy falevél – azaz egy „avart alkotó elem” volt, pedig a Velem - Szent Vid szelleme inkább indokolt volna egy Avar harcisisakot, vagy a Szent Vid karoling kápolnájában talált kora-kilencedik századi, rovásírásos, vélhetően avar kereszt ereklye-tartó ábrázolást, mint jelképet.

Az egykori Gyermeküdülő építéséhez szükséges forrásokat egy gyermektelen, idős kárpitós házaspár ajándékozta Szombathely város közösségének a második világhévígés előtt. Ezért áll ma is Szombathely város kovácsoltvas címere a gyermeküdülő falura néző homlokzatán. Építéskor csodálatos rózsakert vezetett az épülethez a lépcsők mentén. Az épület fedett terasza volt a délutáni pihenők, és a kristálytisza alpesi levegőre alapozó asztmatikus terápiaák kedvelt helyszíne. (Egyes velemi szájhagyomány szerint a területen talán egy templom épült volna az 1930'as években, azonban az annak építéséért felelős egyházi személy elfutott a pénzzel. Egyes feltevések szerint éppen ezzel magyarázható az épület hatalmas alapzata és kubusa. A Vas Megyei Levéltár segítségével deríthető ki, hogy valóban születtek-e egykor templomtervek erre a területre.) A gyermeküdülő építéséhez kizárólag velemi követ használtak a falu kőfejtőjéből, és alagsorában tisztavizű saját kút is található.

A gyermeküdülő évtizedekig úttörőtáborként szolgált, benne megfordult a Vas-megyei gyermekek többsége. A rendszerváltás után üresen állt, majd 2005-2011-ig hét éven át a Magyarországi Camphill Egyesület épített és működtetett is gyermekotthont. A terület 2011 óta hasznosításra vár.

Dunántúl legmagasabb pontjának, az Írott-kőnek a kapuja a Hörmann-forrás, amelynek közvetlen környezete már Kőszeg közigazgatási területéhez tartozik, ugyanakkor Velem belterületéhez van a legközelebb, és gyalogosan és gépjárművel is legkönnyebben Velemből megközelíthető. A Hörmann-forrás szomszédságában 3 évtizede pusztul az egykori laktanya, amely a kommunista hatalomátvétel előtt népszerű alpesi gömbfa turistaházként szolgált. A **Hörmann-forrás turistaház visszaépítése** az Országos Kéktúra kezdő- és végpontjához a magyar turisztika ikonikus fejlesztési lehetőségét hordozza.

Itt kell megemlíteni a **Stirling villa emeletét és tetőterét** is, amely évtizedekig turisztaszállóként, és tábori szállásként is szolgált, és amely a Stirling villa magas minőségű felújítása után már nem fog szállás funkcióval rendelkezni.

3.4.3. Falukép, épített örökség

Velem épített öröksége kiemelkedő érték. A faluképet az ősi gazdálkodó építmények, a hagyományos falusi öregházak, a két világháború közötti polgári üdülőház-építés és a szocialista üdülőfaluk építészetének élő és kiegyensúlyozott elegye határozza meg. A falu a mai magyar falvaknál nagyobb arányban tartalmaz romló, pusztuló, jellemzően (fél)állami eredeti létesítményeket, mint pl. a volt KISZ-tábor, a volt Úttörőtábor, a velemi malom, a volt Hörmann-laktanya, az un. Mancsi villa, vagy a volt favágóház. Velem meghatározó, európai hírű épített öröksége a Szent Vid akropolisza.

A Szent Vid évezredek óta erődítésként és kultikus helyként szolgált. A 9. század hajnalán már keresztény kápolna állt az Uitinesbercen. Omladékaiból búzakarász-, vagy fenyőág mintás mészkőfaragvány töredék is előkerült. Névadója a 4. század eleji Itáliai vértanú, a fiatal Szent Vid, akinek mártíromsága forró olajjal telt üsthöz kötődik. Emiatt a rézművesek és a harangöntők is védőszentjüként tisztelik. A mai kápolna főoltárának képe és a baloldali mellékoltár szobra ábrázolja őt. Neve összecseng a nyugati-szlávok Svantevit nevű fény istenének nevével, és az északi mitológia hallgatag Vidár istenével. Őt a magyarok Mihály főangyalként ismerik. A Szent Vid templom mai tornya talán 13. századi építésű. Az akkori vidi kápolnát a Kőszegi Nagy Henrik által behívott itáliai ferences testvérek szolgálták. 1713-ban egy Hilerian nevű szerzetes épített itt remetelakot, és gondozta a kápolnát. A 18. századtól a környékbeliek legjelentősebb búcsújáró helye lett. Mai alakját az 1859-es átépítésnél alakították ki, amelyhez felhasználták a 15-16. században még biztosan álló Szent Vid vár falának köveit. A névadó Szent Vid-szobor mellett látható még benne Szent Rókus és Szent Vendel szobra is. A templom legrégebbi képe 1700-ból való, a lékai hívek adománya, s Mária mennybemenetelét ábrázolja. Copf stílusú szószéke a 18. század végén készült. A június 15-i Szent Vid búcsú mellett a kolerában szenvedő Perenye falu 1849 évi fogadalma szerint, a perenyeiek minden év szeptember végén, Szent Mihály időszakában járnak búcsút évről évre a Szent Vidre.

Szent Vid középkori várának maradványai szinte feltáratlanok. Szentvid vára történetét és szinte évszázadonként változó kiépítettségét Dr. Fekete Mária Szentvid vára című munkája (Savaria – a Vas megyei múzeumok értesítője, 2007) tárgyalja a legbehatóbban. Földsáncok sora, a plató alatti terasz szélén egykor húzódó várfalak, a mai templom előtti téren található várfal, örtorony-alap és 9. századi kápolnafalak bemutatása mind-mind e regényes sorsú határvédő várunk életének egy-egy fejezete. Külön kitér arra, miként volt a vár a magyar királyság nyugati határát védő várláncolat, az Őrség vidékének kiemelkedő pontja. Tőle mintegy 4 km-rel délre található a rohonci óvár, négy km-rel északabbra pedig az egykori kőszegi felsővár (ma Ó-ház), újabb 4-4 km-re újabb várak sora következett, és ezek a várak jelenidejű, azonnali kapcsolatban álltak egymással. Életük minden pillanatában készen álltak, az ország biztonsága érdekében fellépni, akár életüket is adni. Ez a vár őrizte törökdúlás idején Szombathely mellett, a vasvári káptalan Vas vármegyei levéltárának legértékesebb dokumentumait. Ezt a várat birtokolta Jurisich Miklós, Hunyadi Mátyás és a Kőszeg várost alapító, Kőszegi Nagy Henrik is. Köveiből ma kevés látszik, hiszen ami megmaradt, az szinte mind beépült a legújabb, 1859-ben felszentelt Szent Vid templomba.

A Közép-európai akropolisz – épített teraszok a Szent Vid oldalában: Az egész Kárpát-medencében különlegesnek számít a Szent Vid hegy oldalába vájt lakóteraszok sora. Ezek legkésőbb a késő-bronzkorra egy teljesen kiépült többszintű város létrejöttét tették lehetővé, amely fénykorában talán 1,500-2,000 ember lakhelyéül is szolgálhatott. Ezeknek a teraszoknak a feltárása kezdődött meg 1896-ban Miske Kálmán által, és ezeken a teraszokon találták a velemi bronz- és aranykincs eddigi legnagyobb részét. Azt már kevesebben tudják, hogy ezek az ásások kutatóárkos, részleges és célzott ásások voltak. Egyes teraszokról vízszintes bányajáratok vezetnek a hegy gyomrába. **A teraszok nagy része még egyáltalán nem került régészeti vizsgálat alá!** A Szent-kút teraszán egy régészeti pályázat keretében őskori falut rekonstruáltak. Ez volt az első ilyen rekonstrukciós telep Magyarországon, amely azóta elenyészett. Velemben ugyanakkor felállítottak egy hasonló mintára épült rönkházat, amelynek másolati tárgyait újabb használatig a Kőszeg Városi Múzeum őrzi a velemiek javára.

Az újabb korban, egészen Miske Kálmán által kért régészeti lelőhelyi védettségig, nem ritkán szántó- és mezőgazdálkodás, a későbbiekben legeltetés folyt ezeken a teraszokon. Mára mindegyik terasz teljesen beerdősült. Avatatlan szem talán nem érzékeli tájformát meghatározó meglétüket a Szent Vid oldalában.

Őskori sáncok a Szent Viden: a Szent Vidre tartva számos helyen a hegyoldalban több, akár tíz méteres sáncot találhat az ember, és a parkoló felőli oldalon hatalmas, kiépített földsáncok várják az érkezőt. A keményebb építőanyagokhoz szokott korunk kicsit lesajnálóan gondol a földsáncokra, de csak azért, mert nem tudjuk, hogy ezek belsejében nem ritkán vastag farönkölpök és súlyos körakások adják a falak súlyát és állékonyságát, és az ezekre került agyagos földréteget, felrakás és tömörítés után vastag fafedés alatt kiégették. Ettől a kiégetéstől helyenként cserép- vagy kerámia-keménységű lett a földsánc. Nem véletlen hogy a Szent Viden látható sáncok évezredek után is tájképző elemként fennmaradtak.

Velem felől kanyargón, szinte rejtetten, több út is vezetett a hegyre. A rossz szándékkal közeledőknek többször kitérők, „holtvágányok” tették a fellegvárat megközelíthetetlenné. Az út kaputornyokon, kapuszorosokon keresztül ért fel. A főbejárat a monumentális méretű keleti kapu lehetett, melyhez az út – mélyen bevágva – a védelem szempontjából rendkívül kedvezően, majdnem teljes kört megtéve kanyarog. A bejárat kivitelezése, építészeti megoldása jól megtervezett, de a természetes adottságokat is messzemenően figyelembe veszi, és használja. A grál-kereszténység áramlatának 9. századi várai voltak ilyen rejtett, nehezen megközelíthető várak Európa erdeinek számos pontján. Mint a kolostorok, úgy jelentettek egy-egy fénylő pontot Európa kulturális horizontján, már abban az időben is, amikor még nem lakta be az ember a „szálláshelyének” majd minden négyzetméterét, mint ma.

Kohót nemcsak a Szent Viden, hanem a falu völgyébe lezúduló patak mellett, a Nuschyszigetnél is találtak, nevezetesen idősebb Kern István. Erről a kohóról kutatók megállapították, hogy feltételezhetően Vas megye legrégebbi fellelt kohóját találták itt meg, a Nuschy-sziget térségében, az onnan felfelé induló mélyutak és vízmosások egyik elágazásához közel.

Garabonciás néven Pavetits Ede, a kőszegi Széchenyi István Polgári Fiúiskola tanára kiépített Cserkész tábort alapított a Szent-kút mellett. Ifjú és öregcserekészei kulcsszerepet játszottak a száz évvel ezelőtti országmentő összeesküvésben, a rongyosok 1921 évi csatáiban, amelynek az volt a célja, hogy a trianoni döntés ellenére a ma Burgenlandhoz tartozó területek (vagy legalább jelentős részük) mégis Magyarország fennhatósága alatt maradjanak. **A kőszegiek gróf Erdődy Tamás legendás tűzoltóparancsnok vezetésével 33-an, majd még 21-en** csatlakoztak a felkeléshez: köztük magyarok, németek és horvátok, színész, munkás, építész, jegyző és aljegyző, tanár és erdész! **A Kőszegi Polgári Fiúiskola tanítója, és ekként az 54.**

számú Esterházy cserkészcsapat megszervezője, Pavetits Ede mozgósította az idősebb öregcserkészeket, míg a cserkészek fiataljai (huszonheten) a kapcsolatot tartották fenn a város és felkelői között: otthonról ruházatot, ennivalót és lőszert szállítva a frontvonalban harcolóknak. A rongyosok mozgalmában részt vett számos országgyűlési képviselő és **Hajós Alfréd** mellett pl. a **Sopron megyei alispán** is, és egyetemi tanárok, mérnökök, alföldi földművesek és munkások széles köre az ország minden sarkából. Összeesküvés volt ez, amolyan igazi **országmentő összeesküvés**. A rongyosok és a velük összeesküvő tisztviselők hősiességük nélkül ugyanakkor elképzelhetetlen lett volna a decemberi népszavazás, amelynek köszönhetően Sopron és a nyolc falu, köztük a Széchenyiek Nagycenkje Magyarországon maradhatott.

A Garabonciás utolsó megmaradt épülete már rom. Méltó újraépítése a Kőszegi cserkészek, és az egész rongyos küzdelem kicsiny mégis megindító emlékhelyévé tehetné.

Velemi Favágóház, avagy a velemi Stájer-ház: a kőszegi Stájer-házak országosan ismertek. A Mária Terézia idején a térségbe telepített stájer favágók teljes életet biztosító otthonaik voltak. Kevesen tudják, hogy Velemben, a Hosszú-völgy felső részén is áll egy Stájer-ház, a velemi Stájer-ház, amelyet az elmúlt évtizedekben a velemi-bozsoki erdőkben dolgozó favágók használtak melegedőként. A Szombathelyi Erdészeti Zrt. megkezdte a favágóház emlékhellyé alakítását, ahol a térség nevezetes erdészeti munkatársainak szánnak majd pár kedves szót és bemutatást. Remélhetőleg idővel kedvelt és tanulságos kirándulóhelyé fejlődhet.

A Stirling Villát építő Stirling család nagypolgári család volt, és jelentős szerepet töltött be Magyarország monarchia-kori modernizációjában, gyáriparának megerősödésében. Ők alapították a pécsi és a szombathelyi bőrgyárat, a pécsi kesztyűgyárat, és családi kapcsolatban álltak a pécsi Zsolnayakkal is. A szombathelyi ágon jelentős ügyvédek és várospolitikusok játszottak szerepet, és a harmincas években Újváry Ede szombathelyi polgármester hívására egyik első családként kezdtek villát építeni Velemben. A villában aztán haláláig a velemiek által közkedvelt Stirling Kitty lakott, aki a Villa nyilasokhoz kerülése idején tragikus körülmények között meghalt. Korának, egyben a mi korunknak mártírja ő.

A Villa velemi terméskőből épült, és több eleme is (figyelem!) megidézi a skót Felföld kapujában fekvő ősi családi fészket, a Stirling-i vár bejárati bástyáit és kapuzatát. A család, lévén akkor katolikus család volt, az angolok skóciai betörésekor menekülni volt kénytelen, és

német földön telepedett le, majd onnan került Magyarországra. A harmincas években jelentős legitimistákkal, Apponyi Alberttel, Mikes püspökkel és Sigray Antallal közösen Magyarország legjobb királyhű erőihez tartoztak.

A nyilas kormány fejvesztett nyugatra menekülésekor itt, a Stirling Villában rendezte be a főhadiszállását. Egyes feljegyzések szerint 1944. december 24-én itt tartották az utolsó országgyűlésüket, amely a villa méretét tekintve, sokkal inkább csak kormányülés lehetett.

Utána vendégházként, illetve az alkotóházak kiszolgáló létesítményeként működött. A rendszerváltás idején a szombathelyi Németh László szakkollégium hívására, itt találkoztak a rendszerváltásban is oly váratlanul, oly jelentős szerepet betöltő egyetemi szakkollégiumok képviselői. Erről az időszakról az egyik fő szervező, Szabó Gábor szociológus értő tanulmánya ír részletesen. Ez az írás, valamint Z. Tóth Csaba: Egy skót család Magyarországon, adatok a Stirling of Cadder, „Vicecomes de Stryvelyn”, Stirling, skót királyi vár és vármegye ispánjai feudális bárói háza egyik ágának történetéhez (1990) című munkája megtalálható és tanulmányozásra melegen ajánlott, a Velemi Könyvtár helytörténeti gyűjteményében. Ma az épület újra Velem közösségét és Vas megye kulturális életét szolgálja.

Velemnek a Stirling villán kívül van még két ikonikus épülete, melyek ugyancsak a két világháború között épültek, ezek önkormányzati tulajdonban vannak. A rendezési terv legutóbbi módosításánál képviselői javaslatra mindháromat védetté nyilvánították:

Az egyik a Fischer villa (Kossuth u.8.), amelyet Fischer Mihály építette az 1930-as években. A ház kétszintű, félbevágott fenyőfával van burkolva, boronafalu megoldással. Az épületnek vadászház/ erdészház jellege volt. Kádár János előszeretettel nyaralt ebben a házban, a hetvenes években építettek számára egy lapostetős épületrészt (ezért néha nevezték is Kádár-villának).

A Fischer család birtokában volt a Herendi porcelángyár. A családnak 852 kh erdő birtoka volt a környéken, innen szállították a jó minőségű hasított bükkfát szekéren Lukácsházára, onnan pedig vagonnal Herendre. A bükkfa magas hőmérsékleten ég és egyenletes égése biztosította a hőt a porcelánégetéshez a kemencékben.

Mihály, testvérével, Gizellával és még egy lánytestvérével a nyarakat itt töltötték, egyébként a fővárosban éltek. A nyilasok elkobozták a családtól az épületet, 1945 után visszakapták egy

időre. Mihály 1944-ben meghalt, ő és Gizella a Szalézi templom kriptájában vannak eltemetve Szombathelyen. Fischer Gizella az egyik felszentelt szentvidi zászlónak a zászló anyja.

Az épület 1990-ben került az önkormányzat tulajdonába, amit a falu bérbe adott Kalauz Balázsnak szálláskiadás céljából, ekkortól viseli a "Boróka villa" elnevezést.

Manci villa: Sajnos elég kevés információ áll rendelkezésre a Manci villáról. Nagyméretű tetszetős villaépület, nevét tulajdonosáról kapta. A 30-as években épült. Manci nevű tulajdonosa "Szt. Vid panzió" néven szálláskiadással foglalkozott az épületben. A nyilasok velemi tartózkodásakor azok kuplerája volt. A háború után államosították, az erdészet hasznosította, erdészeti üdülő és gondnoki lakás volt benne, szép nagy kertje is van. Az épület leromlott, az erdészet csere útján átadta állami tulajdonba, az önkormányzat 2010 körül igényelte és kapta tulajdonba az épületet. Azóta sajnos tovább romlott az állapota, hasznosításra vár. A Dózsa György utcában található a Cák felé tartó kerékpárút közelében.

A Velemi Schulter Malom a mai nevét az utolsó molnár családról, a szerdahelyi Schulter családról kapta. Velem alatt, még a velemi határban áll a Szerdahelyi patak mentén. A malom hivatalosan ma is Velemhez tartozik. Kőszegszerdahely egyik legidősebb lakosa, Fáni néni azt mondta, hogy ő például eleve a malomban született. A malom és környezete 20 éve még kedvelt közösségi helyszín volt, mára magántulajdonban van. Napjainkban nem látogatható malom környezete, valódi megoldást csak az jelenthetne, ha egy magánbefektető felkarolná, vagy még ideálisabb esetben Velem (esetleg Szerdahellyel közösen) megvásárolhatná vagy átvehetné a malmot. Azonnali intézkedések szükségesek a Velem településhez tartozó, Kőszegszerdahelyhez oly sok szállal kötődő, jelenleg magánkézben lévő patinás malomépület megmentése érdekében, hiszen az régi fényében újfent garantáltan népszerű célpontként szolgálhatna Velem, az egész Kőszeghegyalja és a komplett Írott-kő Natúrpark turisztikai kínálatában.

Három hónapig Velemben őrizték a Magyar Szent Koronát, emlékhelye ma is látható. A nyilas uralom idején, 1944. december végétől, 1945. március végéig Velemben őrizték a magyar Szent Koronát. A sors különös kegyelmét mutatja, hogy Velemnek volt módja vendégül látnia a magyarok legmagasztosabb, évezredek kincsét - Magyarország fennmaradásának és folyamatos megújulásának tanúját – mégha éppen történelmünk legsötétebb napjaiban is.

Akkor, amikor Európa és az ország is romokban állt, és a velemiek rengeteget szenvedtek az őket megszálló nyilasok túlkapasaitól. Őrzését a koronaőrök végezték, bizonyosan a Strling villa területén, az udvaron kialakított koronaőrző helyiségekben. Erről a velemi falutörténeti könyvekben változatos, néha részletekben egymásnak ellentmondó, de a lényegben megegyező leírásokat találunk. A korona őrzéséhez szervesen kapcsolódik Pajtás Ernő ezredes, a koronaőrök utolsó parancsnoka, feddhetetlen magyar katonajellem – akinek kiállása fényesen világítja be 1944/45 fordulójának sötét és fagyos kőszeghegyaljai vidékét.

A velemi Gyermeküdülőt egy gyermektelen szombathelyi kárpitos házaspár adománya alapján építette fel Szombathely városa a II. világháború előtt. A gyönyörűen kialakított terméskő palota formájára olyan, mint a mátrai szanatóriumok, nagy üveges verandával, rózsalépcsővel és a Gyöngyös-síkra tekintő csodálatos panorámával, mögötte a Péterics-hegy védett erdeivel, és termékeny gesztenye-ligeteivel, azonnal Velem igazi ékessége lett. A Vas megyei gyermekek nyári kalandjainak a katedrálisaként szolgált ez az épület: gyermeküdülőként, úttörőtáborként, majd újra gyermeküdülőként, végül a 2000-es évek hajnalán egy különleges gyermekotthonként.

A velemi Hősök Kapuja Velem ékessége, és egyben – falubéli templom híján – harangtornya is. Historizáló, falukép-alkotó stílusa emlékezetes viszonyítási pontot jelent a Velembe érkezők számára. Az országban három helyen: Kőszegen, Szegeden és Velemben áll Hősök kapuja. A velemi oldalán megemlékezés olvasható Velem falu első- és második világháborús hőseiről. A hősök kapuja mellett található meg a Velem értékeit bemutató látványos tájékoztató tábla is.

A velemi óvoda a falu egyik büszkesége, amelyet a kőszegi domonkos nővérek alapítottak. Az adományozó Takács Istvánné Anna (jómódú velemi család utolsó tagja) volt, miután fegyveres balesetben 1901-ben elvesztette fiát, Józsefet. Az adományozás 1913-ban történt, a házzal és birtokaikkal együtt. A domonkos rend átalakította az épületet, a gazdasági épületek egy részéből kápolnát és óvodát alakítottak ki. 1921-ben költöztek ide, a nővérek gazdálkodtak is, abból tartották fenn magukat. Az óvoda valószínűleg csak 1924-ben nyílt meg, ezt a szülők adományaiból tartották fenn. Cáki és szerdahelyi gyerekek is jártak ide a nyári időszakban. Az 1950-es államosításig a nővérek (kb. 4-6 fő) itt éltek a faluban, akiket a velemiek nagyon megkedveltek. **A kápolnában** minden vasár- és ünnepnap volt szentmise, a szolgálatot egy

nyugdíjas pap látta el, aki szintén ide költözött. Az óvodával szemközi telkükre templom építését is tervezték, de ezt a háború megakadályozta.

Az idősebb velemiek fényképekről még ma is idézni tudják gyermekkoruk kedves nővéreit, az egykori két háború közti óvónők nevét. A nővéreknek a kommunista rezsim vallási rendekek betiltó rendeletére kellett sietve elhagyniuk a falut, ekkor államosították az óvodát.

A velemi iskola egykori épületében található ma a falu kultúrháza és könyvtára. A kéttermes épület igazi otthona volt a település gyermekeinek. Udvara ma is meghitt hangulatot áraszt. Könyvtárként, és asztalitenisz sporthelyiségként jól szolgál, viszont a falu intenzív és minőségi kulturális életéhez feltétlenül szükséges a Stirling-villa előadótermének minél előbbi, és minél intenzívebb birtokba vétele. A szocialista körzetesítéssel, először a felsőtagozatosok, majd az alsótagozatosok is Kőszegszerdahelyre jártak át, a körzeti általános iskolába. A faluban él az utolsó tanító család emléke, remélhetően helyi videó és magnófelvételeken pedig fennmaradhatnak az iskolához kötődő emlékek. A könyvtár ad otthont a velemi helytörténeti gyűjteménynek is, a Velemről szóló kiadványok és könyvek tárházának is.

A tűzoltó szertár közvetlenül a falu központjában, a patak partján, egy kút mellett található. 2005-ben kezdődött el tűzoltószertár felújítása: az átalakítás és karbantartás szükségessé és halaszthatatlanná vált, mivel utoljára 1970-ben végeztek rajt kisebb felújítást, amit még az akkori Körzeti Tanács finanszírozott. A szertár új földemet, tetőszerkezetet és tetőtér beépítést kapott. Az alsó szinten kocsibeálló és vizesblokk került kialakításra. A tetőtér fogadóhelységnek és klubhelységnek ad teret. A velemi önkéntes tűzoltó egyesület a szertár környékét is megszépítette, kocsibejárót alakított ki, és parkosított. A patakhoz lefutó kis kőlapok a kiránduló gyerekek kedves velemi játszóhelyeként szolgálnak.

Útmenti kereszték, Mária-képek és szentek szobrai: Velemben búcsújáráhelyként számos képet, keresztet és szobrot állítottak. Ezeket az állító családok utódai vagy törődő mai velemiek szépen karban tartják. A velemi értéktár bizottság tervezi, hogy ezeket számba veszi, és idővel egy térképen be is mutatja. A legelső szabadtéri kultikus megállító-hely maga az asztalkő lehetett Velem térségében, amelynek kultikus rendeltetéséről több feltételezés is él a faluban.

A velemi tornácos házak: a velemi értéktár bizottság számba vette a különleges velemi tornácos házakat. Javasolt helytörténeti, építészettörténeti kis kiadványt készíteni erről, és a jellegzetes velemi építészeti elemekről.

Különleges belső kiképzésű velemi pajták: A velemi értéktár bizottság számba vette a különleges kiképzésű velemi pajtákát. Javasolt ezekről is helytörténeti, építészettörténeti kis kiadványt készíteni, mivel jellegzetes velemi építészeti elemekről van szó.

Velemi disznóólak: a velemi értéktár bizottság számba vette a fennmaradt ősi gazdálkodó épületeket, a különleges velemi disznóólakat. Javasoljuk helytörténeti, építészettörténeti kis kiadványt készíteni ezekről a jellegzetes velemi építészeti elemekről.

Boronafalú pincék a Pákóban: még ma is áll egy, magántulajdonban lévő zsupptetős boronafalu pince a Pákóban, mutatván, hogy a Cádi történelmi pincesoron található pincekultúrának és szőlőművelésnek a szomszédos Velemben is nagy hagyományai voltak egykor. Maga a boronafalú építkezés jellegzetes őrségi építési forma. Azt mutatja, hogy Kőszeghegylaja is a tágabb Őrség, konkrétan a Felső-Őrség részeként élt, és néprajzi kincseiben sok közösséget hordoz, illetve hordozott a történelmi Őrség távolabbi területeivel is.

3.5. A HELYI ÉRTÉKEK SZERVEZETTSÉGE

A helyi értékek gondozását Velemben a három tagú velemi helyi érték bizottság végzi. Tagjai elkötelezett, nyitott emberek, akik a velemi polgárokat, valamint a velemi értékeket ismerő, a szakterületükön azokat gondozó Velemben kívüli szakembereket (pl. történészeket, régészeket, vallás-szociológusokat, természettudományos kutatókat stb.) is szükséges alkalmakkal mozgósítani képesek. Előadásokat, ünnepeket szerveznek, előadásokat és tájékoztató ismertetőket maguk is tartanak. Részt vesznek a Velemről készülő tanulmányok és elemzések konzultációjában és partnerségi folyamataiban. A helyi érték bizottság önálló forrásokkal nem rendelkezik. A velemi értékeket becsülő magánszemélyek, vállalkozások és civil szervezetek mellett a helyi érték bizottság tagjai a helyi értékek szervezésében különösen intenzíven működnek együtt a velemi önkormányzat hivatali munkatársaival és a velemi közgyűlés

mindenkori tagjaival. Az elmúlt években az önkormányzat kulturális referense és könyvtári munkatársa jelentős feladatokat vállalt a helyi értékek és hagyományok gondozásában.

A jelen projekt keretében jelentősen megújult és bővült a velemi helyi értékek száma és feldolgozottsága is. Előrelépés történt a következő időszakban időszerűvé váló helyi értékfeldolgozási feladatok megnevezésében is, amelyek például diplomázó egyetemisták, vagy nyári tematikus táborok résztvevői számára (is) érdemi kutatói feladatot jelenthetnek. Ilyen pl. a Velem külterületén meglévő szabadtéri szobrok térképi megjelenítése és leírása, a hagyományos velemi paraszti házak, ill. melléképületek teljes felgyűjtése és dokumentálása, vagy a Szent Vid középkori időszakának mélyebb régészeti és történeti feltárása.

A helyi érték bizottság együttműködésével a Velemi könyvtárban külön helytörténeti és helyi érték szekció került kialakítására, ahol a Velemről megjelent könyvek, kiadványok és tanulmányok páratlanul nagy számban elérhetőek.

3.6. A HELYI ÉRTÉK KERESLET VELEMBEN

Velem „hosszú emlékezete” országos nyilvánossággal is járó változatos közelmúltja okán, más településekhez képest több történeti, helytörténeti kiadvány, tudományos közlemény, elemzés készült a faluról. A helyi értékek száma is magas. A település lakossága érdeklődik saját múltja iránt, figyelmük ösztönzi a helyi értékek feldolgozását és bemutatásuk újabb és újabb formában történő megszervezését.

A település hiányolja a velemi értékek állandó helytörténeti kiállításának a megszervezését.

3.7. A VELEMI FEJLESZTÉSEK TAPASZTALATAI, EREDMÉNYEI

Az elmúlt időszak helyi értékekhez kötődő velemi fejlesztéseinek tapasztalatai önmagukban is értékes iránymutatást adnak a helyi értékek ápolásának módjára. A helyi könyvtár fejlesztése pl. közvetlenül a mindennapokban szolgálja a falusi közösség kohézióját. A Stirling Villa felújításának elkészült első üteme mutatja a kettős kötődésű fejlesztések (ebben az esetben a Vas Megyei Önkormányzat és Velem Önkormányzata) előnyeit és nehézségeit is. A Velemi Schulter-malom remélt és eddig elmaradt felújítása pedig az önkormányzat saját-forrás hiányát,

valamint a kis önkormányzatok infrastruktúra-fenntartási-, és felújítási képességeinek korlátozottságát.

Itt érdemes ismertetnünk egy Velemben meg tapasztalható jelenséget. A „külső” szereplők által megvalósított fejlesztések esetében a „külső” szereplő körülményeiben beálló változás esetén akár egészen váratlanul és radikálisan is megváltozhat az érintett szervezett által működtetett velemi létesítmény sorsútja. Ezek a változások nem ritkán a velemi faluközösségtől függetlenül állnak/álltak be. A közelmúltból említhető az Avar szálló bezárása, a Vas megyei önkormányzati tulajdonok (alkotóházak, gyermeküdülő) államosítása, a Camphill gyermekotthon bezárása 4 év után stb. Ez sajátos helyzetet teremt, 5-20-30 éves, „kívülről generált” intézményi fellendülés után, gyors összeomlás mintázatát mutatja.

Ez a Velemben időről időre megjelenő, legalább részben kívülről vezéreltség természetesen a többi hasonló méretű településhez képest erősebb összekötöttséget is jelent Velem esetében tágabb környezete, vármegyéje és Magyarország sorsával. Mivel ez a vonatkozás kulcsszerepet játszik Velem elmúlt százéves fejlődésében, ezért indokolt, hogy a jövőbeni velemi fejlesztések érdekében részletesen is rátekintsünk.

Számos magyar település pl. az Őrségben is ma éppen úgy kitett a modernkori turizmus sok mindent letaroló áramlatának, miként jó száz évvel ezelőtt Velemben kerestek enyhületet a városi emberek, akkor a modernizmus maival össze nem vethető, mégis lelket szárító, lélekölő bedarálása és rombolása ellen. Az ősit, az idilli falusit keresték és keresik ma is.

Mi (volt) a korai üdülőfaló lét hatása a falu életére? Határozottan urbanizációs hatása volt. Új házak épültek, a tehető, nem ritkán gazdag polgárok jelenléte hétköznapivá válik. Egyrészt, a környéken először jelent meg a távbeszélő a helyi postán. Túra-utakat jelöltek ki. Strand épült. Újabb és újabb nyaralók épültek, új utcák nyíltak. Kúria és szinte kastély nagyságú alpesi villák épültek. Szombathely város gyermeküdülőt épített egy kőszegi utcai gyermektelen kárpitos család adományára. A hatvanas évektől pedig, miután a megyei tanács Velemet üdülőhelynek jelölte ki: Szombathely párt- és értelmiségi elitje épített falut a falu mellé. Amikor a rendszerváltás után a gáz bevezetéséről kellett fórumot tartani, jobban járt a falu polgármestere, ha a szombathelyi MMIK-ban is tartott egyet. Az első generációs tulajdonosok lassan átadják

a helyüket, a családon belül, vagy új betelepülőknek, úgyhogy jó 60-70 év után jelentős mozgások indultak meg a velemi ingatlanpiacon, sok az új beköltöző, illetve kiköltöző család.

Mit jelent Velem esetében az urbanizáció? Az üdülőfalu létnek köszönhetően jelentős legelőterületeket foglaltak el a házak, így a falusi mezőgazdálkodás fokozatosan visszaszorult. A huszadik század második felére dominánssá vált városi munkavégzés melletti kiegészítő bevételszerző tevékenység egyre kevésbé a mezőgazdálkodás lett, hanem gyakran a vendégfogadás, a falusi vendégszállás biztosítása, és az érkező családok helyi ellátása, kiszolgálása lett. Étterem nyílt, strand működött már a harmincas években, és szálloda építése is tervbe lett véve.

Mi lett a '30-as évek fejlesztéseinek közvetlen következménye? A második világháború utolsó évében, a hatalomra került, de a háborús visszaszorulás miatt szinte azonnal a nyugatra menekülés útját előkészítő nyilas hatalom, Nyugat-Magyarországon olyan helyet keresett magának, amely rejtett, biztonságosan őrizhető, és mégis megfelelő infrastruktúrával és minőségi lakhatással ellátott, hogy az „urak” igényeinek megfeleljen. Ezeknek a szempontoknak, a Kőszegre költöző nyilas minisztériumok mellett, a virágzó Velem felelt meg a legjobban. Már október-novemberben előőrsök érkeztek, házakat és szerszámokat rekviráltak, szolgálatra jelöltek ki embereket, és – mondhatjuk – a falut a legaljasabb módon a sajátjukként kezelték. Ennek az időszaknak a mártírja: Stirling Kitti.

A nyilas hatalom elmúltával, nem szűnt a kívülről vezéreltség. A nyilasok által használt villákba a kommunista hatalom emberei és intézményei költöztek, továbbra is, messze sokkal többen és intenzívebb jelenléttel, mint amit egy kis alpokaljai falú egészségesen el tudott volna viselni. Mit jelentett ez? A faluban határrendészeti intézmények jöttek létre. Szigorú őrizet és megfigyelés alatt állt, nem csak a határ, hanem az egész falu lakossága is, hiszen egy ilyen „kockázatos” helyen nagyon fontos, hogy ne legyenek gyanús elemek. Olyannyira „biztonságossá” tették ezek az erők Velemet, hogy az egykori Somogyi-villából a nép nyelvén Kádár-villa lett, ahol nemcsak maga a kommunista pártelnök, hanem leghívebb fegyverhordozói, Biszku Béla és mások is gyakran megfordultak egy-egy jó vadászatra. A nagypolgári Stirling-villából a megyei tanács intézménye lett, amely először politikai képzéseknek, majd népfertosabb, nyári művészeti fórumoknak, és egész éves belterjesebb pártalapú mulatozásoknak adott helyet. A strandot 1960-ban szovjet katonák bontották le. A

helyén, és mellette ifjúsági politikai képzőközpont épült, ez lett a későbbi KISZ-tábor. Ifjúmunkás, és ifjúsági munkásör táborokat és ifjúsági MHSZ táborokat szerveztek itt. Természetesen, mint oly sok minden, a 80-as évekre ez is felpuhult, az alapító célokhoz képest felszínesebb, talmibb lett – de azért ki kell mondanunk, politikai képzőközpont volt. A Stirling-villa udvarán pedig Vas Megye Tanácsa és később a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ (MMIK) koordinációjával a Vas megyei népművészeti alkotóházai épültek fel, és alkotótáborok, népművészeti táborok sora került itt megrendezésre. Hogyan hatott ennek az országos hírű műhelynek a jelenléte Velem népművészeti életére? Sajátos módon: Velem ma az egyetlen olyan falu a környéken, ahol nincsen néptánc, vagy népdalkör. Az alkotóházakat mindig is messziről, falun kívülről irányították, így amikor az alapító kör megöregedett, nem volt senki köztük, aki a faluból továbbvihette volna ezt a tevékenységet. Ezért állnak üresen, lényegileg egy évtizede használat nélkül árválkodva az egykor jobbnapokat látott épületek. A velemi kézművesek elmesélik, hogy az Alkotóház idején tartott kézműves-vásárokon és bemutatókon, ők, a helyiek, mindig csak a hátsó sorokban, és a többiekénél drágább helypénzért kaphattak csak helyet.

Természetesen, az Alkotóház történetéről szóló turisztikai kiadványba ezeket a mondatokat nem rakná bele a falu, de mivel egyrészt a falu jelenlegi életét erőteljesen meghatározó jelenségről van szó, ezért fontos megemlíteni, sőt, az elkövetkező évekre is fontossággal bírhat az itt leírtak tudatosítása.

2020-2021 egyik legígéretesebb, és mostanra szomorú fordulatot vett történetében is vélhetően szerepet játszik a falu Stirling-villával kapcsolatos tapasztalata. Ez pedig a velemi malom hasznosításának legújabb fejezete. A megyei gabonaforgalmi privatizációja után, egy magánalapítvány kezelésébe került műemlékmalmot, amely a Hegyalja Kőszegen kívüli területeinek leglátogatottabb látogatópontja volt évtizedeken át (olyannyira, hogy a Kőszegi Tourinformba betérő vendégek a mai napig kérdezik, hogy látogatható-e még), és amely egy jó évtizede már használaton kívül omladozik, Velem község önkormányzata át akarta venni pályázati felújításra és későbbi üzemeltetésre, de a jószándékú polgármesteri tárgyalások ellenére (éppen a Stirling-villa érdemi bevétellel nem járó jelentős üzemeltetési, fenntartási költségei tapasztalatából kiindulva) a falu közgyűlési tagjainak többsége nem látta biztosítottak egy hasonló konstrukciójú vállalatba lépés anyagi feltételeit a malom esetében a falu részéről.

4.1. A TELEPÜLÉSI HELYI ÉRTÉKEK ERŐSSÉGEI

- A Szent Vid Európai hírű archeológiai Akropolisz
- Hétezer éve lakott település, élő történeti kontinuitással
- Minden korban újraalakuló lét (metamorfózis)
- Páratlan természeti, táji adottságok
- Magyarországon egyedülálló alpesi klíma
- Szubalpin növény- és állatvilág
- A magyar falusi turizmus bölcsője, az egyik legelső üdülőfalu
- Őrségi gyökerű építészeti tradíció
- Velemi lokális népnyelvi reliktum
- Országos ismertség

Sajátos a helyzet Velemben: az európai archeológiai jelentőségű Szent Vid helyi érték (is)! Jelenleg bécsi, grazi, budapesti és a Vas Vármegyei Múzeumban láthatóak leletei. Velemben nyilvánosan hozzáférhetően nem.

Velem hétezer éves múltja minden korszakában újjászületett, újraalakult módon vett részt a történelmi korszak életében, és szolgált az akkor élt emberek tudati fejlődésében. Az újkőkor, a bronzkor, a vaskor, az újabban talált leletek által mutatott római-kori jelenlét, avar- és karoling-kor, az Árpádkor, a magyar középkor évszázadaiban, csakúgy, mint a XX. században Velem-Szent Vid folyamatosan változó, mindig megújuló, jelentős szerepet töltött be az Őrvidék, Várvidék életében.

Velem kulturális örökségével egyenrangú a táj természeti értékeinek tára. Az alpesi, szubalpin klíma, s az alpesi széljárásnak köszönhető kristályosan tiszta, gyógyító levegő, az alpokaljai növény- és állatvilág a mai Magyarországon ritka értéket képvisel. Ennek is köszönhető, valamint a bronzkori leletek okozta világhírnév mellett a Trianonnal „eltűnt” hegyvidéki (hegyvidéki, erdélyi, burgenlandi) üdülőfalvak hiányának, hogy a múlt század harmincas éveiben Velem a magyar falusi üdülés egyik úttörőjévé váhatott! Velem jelentős épített értékei épültek meg ebben az évtizedben.

Az alpesi stílusú üdülőépítések mellett, még sokáig megmaradtak a jelentős néprajzi értéket képviselő hagyományos falusi házak és melléképületek, amelyek még ma is láthatóak szórványosan. A boronafalú építkezés, a szeres településszerkezet őrségi, felső-őrségi identitást hordoz, amelyre a velemi népnyelv ősi rétegeiből érkezik válasz!

4.2. A TELEPÜLÉSI HELYI ÉRTÉKEK GYENGESÉGEI

- A vasfüggöny és a határzár elszigetelte a falut, és elsorvasztotta hagyományos közösségét
- Évtizedeken át kívülről vezérelt intézményfejlesztések (pl. nyilas kormány, kommunista párt, néphadsereg, megyei tanács, megyei önkormányzat)
- Volt nagy intézményei pusztuló sebhelyek (Avar szálló, Gyermeküdülő, Velemi vizimalom – kiállítóhely, Szent kúti Garabonciás cserkész tábor, Hörmann turistaház /későbbi Hörmann-laktanya/)
- Iskola, bolt, korábbi éttermek, önálló önkormányzati hivatal megszűnése
- Belföldi közösségi közlekedési elérhetőség gyenge, vasúton csak Lukácsházáig
- Ausztriai közösségi közlekedési kapcsolat hiányzik
- Kőszeghegyaljai Írott-kő Natúrpark kerékpárút évtizedes leromlottsága miatt lényegileg hiányzó kerékpárút-hálózat
- Elvándorlás és elöregedés nagyon erős

Velem életében, határmenti sorstárs-faluhoz hasonlóan, hatalmas törést, megtöretést jelentett, hogy a kommunista hatalom szögesdróttal és aknazárral őrzött koncentrációs táborra tette az egész országot. Az „örtornyok”, az államot a polgáraitól védő laktanyák itt voltak a határszéli falvakban – nem ritkán úgy, hogy azok létszáma meghaladta a falvak lakosságának a számát. Megszűnt az ősi paraszti kultúra háborítatlan továbbélése, családon belülré szorult annak fenntartása, hordozása. A jól őrzött vasfüggöny „védelmében” számos párt- és félállami kezdeményezést (szemináriumot, tábort, műhelyt) telepítettek ide. Az üdülőfaluba innentől a szocialista idők elitje költözött elsősorban, valamint orvosok és szombathelyi értelmiségiek. Ezeknek a mestérséges megtermékenyítéssel született intézményeknek a látványos összeomlását hozta a rendszerváltás. Bezárt, használaton kívüli épületeik, gaztól felvert

udvaraik ma a velemi vendégfogadás legnagyobb kedélyrombolói! Ráadásul bezárásuk magukkal rántotta azokat a kiszolgáló létesítményeket is (pl. bolt, korábbi éttermek), amelyek működtetésében természetesen számoltak a (fél)állami létesítményekben itt tartózkodók kiegészítő fogyasztására. Velemnek azóta sincsen énekkara, tánccsoportja.

4.3. A TELEPÜLÉSI HELYI ÉRTÉKEK LEHETŐSÉGEI

- Félbeszakadt vagy megakadt fejlődési folyamatok tudatos megragadása
- Európai hírű kultúremlékek helyi örökségének élő ápolása és megújítása
- A gyógyító levegő
- A velemi archeológiai reneszánsz elindítása, újabb kutatási hangsúlyként pl. a Karoling kortól a késő középkorig tartó időszak feltárása
- A közösségi aprómunka elmélyítése
- A szunnyadó romok felébresztése
- A Velembe készülő beköltözések célzott támogatása (művészek, kézművesek)
- Hegyvidéki sportolás (futás, kerékpár, gyalogtúrázás) megerősítése
- Kőszeghegyalja gazdasági társulásának előkészítése

A helyi értékek mozgósításának különös lehetősége Velemben a romos vagy pusztuló állapotban lévő létesítmények felújítása, újrahasznosítása, a megakadt fejlődési folyamatok tudatos megragadása.

Országos éreklődésre tarthat számot a Velemhez kötődő európai hírű művészek (különösen is, Töröcsik Mari és Pilinszky János) munkásságának élő ápolása. További művészek meghívása. Velem gyógyító levegője és annak gyógyító hatása messzeföldön ismert. Ismertek a családok, akik 20-30-50 éve települtek át az ország más részeiről, jellemzően Budapestről és az Alföldről, és súlyos asztmatikus betegségeikből rövid idő alatt tünetmentessé váltak. Ennek a nem-intézményesült gyógyítási potenciálnak a tudatos mozgósítása még várat magára. A napfürdő és gyógyfürdők mellett, a légfürdő és az erdőfürdő elsősorban nem létesítmény-építést, hanem tudatos meghívást kíván csak, mint legelső feltételt.

Velem kiemelkedő lehetősége, hogy az 1970-90-es évek negyedszázados második régészeti forradalma után egy generációnyi idő elteltével, újabb archeológiai reneszánsz (25-30 éves)

időszaka induljon meg a Szent Viden, méghozzá úgy, hogy a folyamat nyitott informális tanulási lehetőséget hordozzon az ide érkező fiatalok és látogatók részére.

A megállapításokat a közösségi aprómunka vezetheti össze a valósággal és a szükségletekkel. Kőszeghegyalja gazdasági társulása számos területen összehangolt szolgáltatásokat nyújthat az itt élők és ide látogatók részére (lásd pl. kőszegszerdahelyi helyi termék fedett piac lehetősége).

4.4. A TELEPÜLÉSI HELYI ÉRTÉKEK VESZÉLYEI

- A rendezvényturizmus elveszi a település nyugodt légkörét
- A nagyrendezvények közlekedési bedugulást okozhatnak
- Az újítás hiánya meszesedő módon konzerválhat
- A települési beépítetlen szabad területek hiánya nem teszi lehetővé mennyiségi növekedési modell alkalmazását
- A használaton kívüli volt létesítmények zárványai fertőzőek lehetnek
- Az üdülőfalujelleg elnyomhatja az élő falut
- Saját kórus, néptáncsoport és kulturális közösségi kezdeményezés híján veszélyben a falu kulturális megtartó ereje

A velemi helyi értékek kiegyensúlyozott ápolásában és bemutatásában kulcsszerepe van a rendezvényeknek, azon belül is a regionális és országos hírű októberi Velemi Gesztenyenapoknak. A Gesztenyenapok fenntartható megtartásának két nagy veszélye van: az egyik a résztvevőknek a falu méretéhez képesti rendkívül nagy száma, a másik pedig a rendezvény programjainak és különösen a vásárban kapható áruknak a velemi értékekhez méltó minőségének a megtartása/megteremtése. Velem földrajzi elhelyezkedése és elérhetőségének körülményei okán közlekedési szűk keresztmetszetek alakulhatnak ki. Ez különösen az esetleges további nagyrendezvények megszervezésének esetén vet fel kérdéseket, illetve a velemi turisztikai imázs szempontjából (nyugodt, békés, tiszta, személyes szolgáltatások) okozhat kihívást.

A velemi turisztikai kínálat fenntarthatóságában veszély az újítás esetleges hiánya, amely megkövültté teheti a velemi értékek iránti érdeklődést – konzerválhatja a keresletet.

Veszély, és települési területi túlszűfoaltsághoz vezethet, ha a település elsősorban mennyiségi növekedést céloz meg. Természetesen ez nem vonatkozik a használaton kívüli volt létesítmények sorsára, mert azok a környezetükben történő fejlesztésekre is negatív hatással

lehetnek, így ezeknek a területeknek a konszolidációja kulcsfontosságú a településkép higiéniája szempontjából is.

Az üdülőfalu jelleg időszaki jelenlétet, az élő falu pedig ritmikus közösségi jelenlétet feltételez. Az üdülőfalu jelleg további esetleges erősödése nehezítheti a falusi közösségi kulturális kezdeményezések regenerációját. A jelenlegi folyamatok nem jelzik ennek az erősödését.

5. A HELYI ÉRTÉKEK JÖVŐKÉPE VELEMBEN

44

Velem jövője rejtje még múltjának és értékeinek egyre mélyebb megismerését és realizálását, amelyek fokozatosan tárulhatnak fel akkor, amikor az itt élők az eljövendő iránti bizalomban hadra fogják saját energiáikat a maguk fényes sorsáért, és a szeretet megismerő erejével egymásért mennek hadba a valódi korszellem győzelméért. **Az egykorvolt tárgyasult, tárgyaiban és kincseiben már részben feltárt Velem-Szent Vid Közép-Európai Akropolisza és váralja helyén ma emberismeretből, emberszeretetből és emberi bátorságból idővel Közép-Európa egyik kulturális és szellemi akropolisza és lelki-szellemi szuburbiuma formálódhat meg, a kornak megfelelő átalakultságában fokozatosan – a Velem-Szent Viddel és az egész ősi Borstyánkői-hegység térségének legjobb hagyományaival, és egymással magukat összekötő emberek sorsútjában, emberi találkozásaikban, és felismert kötelességeiknek a teljesítésében.**

6. A HELYI ÉRTÉK FEJLESZTÉSI STRATÉGIA MEGHATÁROZÁSA

6.1. AZ ÁTFOGÓ CÉL MEGHATÁROZÁSA

A velemi helyi érték fejlesztési stratégia átfogó célja, hogy a helyi értékek feltárása és feldolgozottsága, valamint a helyi értékek ápolása jelenlegi helyzetére alapozva, a helyi értékek jövőképével összhangban lehetőséget adjon azoknak a stratégiai alapcéloknak a megállapítására, amelyek a velemi helyi értékek jövőképe megvalósulására mutatnak. Ennek keretében **a velemi helyi értékek stratégiájának átfogó célja, hogy a velemi helyi értékek fokozatosan érlelődő közösségi folyamatban elmélyüljenek, és Velem életében**

mindinkább megmutatkozzanak, idővel hatni kezdenek - a lépcsőről lépésre erősödő, sokrétű és egymást megtermékenyítő egyéni tudatosságok fényében.

6.2. A HELYI ÉRTÉK FEJLESZTÉS STRATÉGIAI ALAPCÉLJAI

A helyi érték fejlesztés hármass stratégiai alapcélja a következő:

1. **A velemi helyi értékek korunknak megfelelő élő ápolása, és azok feltételeinek erősítése válják fokozatosan a velemi fejlesztések vezérfonalává;**
2. **A súlyponti helyi értékek megfelelő súllyal jelenjenek meg az új velemi és kőszeghegyaljai fejlesztési kezdeményezésekben;**
3. **Erősödjenek a helyi értékek hordozóinak és gondozóinak megbecsülése, valamint individuális törekvéseiknek velemi és kőszeghegyaljai közösségi támogatása.**

45

6.3. VELEM HELYI ÉRTÉK KÍNÁLATA, RELEVÁNS CÉLCSOPORTOK, KAPCSOLÓDÓ TERMÉKEK/SZOLGÁLTATÁSOK

Velemi helyi értéknek eddig 113 érték került elfogadásra.

A helyi értékek 9 kategóriában kerültek csoportosításra. A 9 kategória – általános érvényességükön és jellegükön túl – jól beazonosíthatóvá teszi az érintett célcsoportokat és a kapcsolódó szolgáltatásokat is:

Máig elfogadott velemi helyi értékek (velemi gyöngyszemek):

1. Természeti értékeink - értékek száma: 21 db
Célcsoportok: velemiek, túrázók, sportolók, kirándulók;
Kapcsolódó szolgáltatások: turisztikai szolgáltatások, sport- és közművelődési szolgáltatások.
2. Történelmi és kulturális örökségünk – kiemelkedő ünnepeink, szokásaink – értékek száma: 20 db

- Célcsoportok: velemiek, kirándulók, kulturális turizmus érintettjei
Kapcsolódó szolgáltatások: helyi rendezvény-szolgáltatások, turisztikai szolgáltatások, közművelődési szolgáltatások
3. Jelentős velemiek és Velem barátai - értékek száma: 8 db
Célcsoportok: velemiek, művészek, régészek, történészek, kulturális turizmus érintettjei
Kapcsolódó szolgáltatások: helyi rendezvény-szolgáltatások, turisztikai szolgáltatások, közművelődési szolgáltatások
4. Művészetek és művészi kézművesség - értékek száma: 9 db
Célcsoportok:
Kapcsolódó szolgáltatások: helyi rendezvény-szolgáltatások, turisztikai szolgáltatások, közművelődési szolgáltatások
5. Épített értékeink - értékek száma: 20 db
Célcsoportok: velemiek, kirándulók, kulturális turizmus érintettjei
Kapcsolódó szolgáltatások: helyi rendezvény-szolgáltatások, turisztikai szolgáltatások, közművelődési szolgáltatások
6. Tárgyak, és a múlt kézbe vehető emlékei - értékek száma: 5 db
7. Mesterségek és iparosság emlékei - értékek száma: 4 db
8. Vendégcsalogató és vendégfogadó gyöngyszemek - értékek száma: 15 db
Célcsoportok: kirándulók, túrázók, üdülők, látogató csoportok
Kapcsolódó szolgáltatások: helyi termékek előállítói, helyi rendezvények és közművelődési szolgáltatások
9. Helyi termékek és a helyi gazdaság megtartói - értékek száma: 11 db

Alább bemutatjuk a jóváhagyott és ápolat velemi helyi értékeket, amelyeket részletesen a Velemei gyöngyszemek c. melléklet tartalmazza.

Természeti értékeink

- 1.1 Szent Vid-hegy
- 1.2 Velem gyógyító levegője
- 1.3 Velem alpokaljai (szubalpin) klímája, növény és állatvilága
- 1.4 Péterics-hegy
- 1.5 Hosszú-völgy
- 1.6 Asztalkő
- 1.7 Gyertyán-kút
- 1.8 Egykori halastó
- 1.9 Szent-kút
- 1.10 Szerdahelyi patak
- 1.11 Velemi szelídgesztenye-ligetek és óriás gesztenyefák
- 1.12 Csádé-völgy – bozsoki oldal
- 1.13. Velemi kőfejtő és tapadócseppkő
- 1.14 Nuschy sétány és Nuschy-sziget
- 1.15 Szép-kilátó
- 1.16 Hosszú-völgyi erdőrezervátum
- 1.17 Barlangok Velem területén
- 1.18 Országos kéktúra nevezetes pontjai Velemben
- 1.19 Országos jelentőségű túraútvonalak
- 1.20 Imbós
- 1.21 Apostolok fája

Történelmi és kulturális örökségünk, kiemelkedő ünnepeink és szokásaink

- 2.1 Szent Vid hét évezrede a kultúrák hegye
- 2.2 Európai hírű antimon-bronz és fémművesség
- 2.3 Velem-Szentvid évezredes kereskedelmi központ Európában
- 2.4 Szentvid az avarkorban és Nagy Károly idején
- 2.5 Szentvid a magyar középkorban
- 2.6 Velem a II. világháborúban

- 2.7 A magyar Szent Korona Velemben
- 2.8 A velemi geráj nyelvjárás
- 2.9 Becsületkasszák hagyománya
- 2.10 Velemi önkéntes tűzoltóság
- 2.11 Szent Vid búcsú
- 2.12 Rőtiek és lékaiak (ma Ausztria) évszázados búcsújárása
- 2.13 Perenyéiek fogadalma és évszázados búcsújárása
- 2.14 Fogadalmi viasztetek a búcsúban
- 2.15 Velemi gesztenyenapok
- 2.16 Velemi gesztenyevirágzás hete
- 2.17 Velemi tojásírás és csuhébáb készítés
- 2.18 Tojásdobálás és locsolás Húsvéthétfőn
- 2.19 Szentesti betlehemezés
- 2.20 Orsós tánc

Jelentős velemiék és Velem barátai

- 3.1 Miske Kálmán régész, múzeumalapító
- 3.2 Töröcsik Mari
- 3.3 Maár Gyula
- 3.4 Pilinszky János
- 3.5 Dr. Bándi Gábor régész
- 3.6 Dr. Fekete Mária régész
- 3.7 Dr. Habsburg Ottó
- 3.8 Dr. Seregély István
- 3.9 Pajtás Ernő, a Koronaőrség utolsó parancsnoka

Művészetek és művészi kézművesség

- 4.1 Velemi fafaragás
- 4.2 Velemi kovácművesség
- 4.3 Velemi kosárfonás
- 4.4 Maár Gyula festményei

4.5 Pilinszky János Velemhez kötődő művei

4.6 Bálint József fafaragó szobrai Velemben

4.7 Ternyák Ágota iparművészete

4.8 Kiss Katalin kerámiaművészete

Épített értékeink (szakrális, lakó- és gazdasági épületek, régészet, szobrok)

5.1 Szent Vid kápolna

5.2 Szent Vid várának maradványai

5.3 Épített teraszok a Szent Vid oldalában

5.4 Óskori sáncok a Szent Viden

5.5 Kohó a Nuschy-szigetnél

5.6 Garabonciás

5.7 Favágóház, avagy a velemi Stájer-ház

5.8 Velemi Schulter malom

5.9 Magyar Szent Korona velemi őrzőhelye

5.10 Gyermeküdülő

5.11 Hősök kapuja

5.12 Velemi óvoda

5.13 Velemi iskola, ma kultúrház és könyvtár

5.14 Tűzoltó szertár

5.15 Útmenti kereszték, Mária-képek és szentek szobrai

5.16 Velemi tornácos házak

5.17 Különleges belső kiképzésű velemi pajták

5.18 Velemi disznóólak

5.19 Boronafalú pincék a Pákóban

Tárgyak, a múlt kézbe vehető emlékei

6.1 Velemi arany diadém

6.2 Velemi bronzkori tárgyi emlékek

6.3 id. Kern István magángyűjteménye

6.4 Díszített velemi mestergerendák

6.5 Velemi faragott vajtartó formák

Mesterségek és iparosság emlékei

7.1 „Érik a velemiek búzája...” – a velemi gesztenyekultúra

7.2 Velemi erdészeti hagyományok

7.3 Három velemi malom a patakon

7.4 Százéves pálinkafőző

7.5 Kosárfonás

50

Vendégcsalogató és vendégfogadó gyöngyszemek

8.1 Egykori velemi fürdő

8.2 Egykori Avar szálló

8.3 Egykori Gyermeküdülő

8.4 Boróka Villa Apartmanházak

8.5 Gereben Villa

8.6 Kern Vendégházak

8.7 Páfrányos Vendégház

8.8 Virágos Vendégház

8.9 Novákfalva Üdülőfalu

8.10 Rudolf Vendégház

8.11 Ciklámen Apartman

8.12 Velemi Vendégház

8.13 Gomba Panzió

8.14 Gréti Vendégház és Petra Apartmanok

8.15 Koronagaléria

Helyi termékek és a helyi gazdaság megtartói

Velem megtartó erejét biztosítják és növelik az itt működő vállalkozások.

- 9.1 Velemi gesztenyesütés hagyománya és a sült gesztenye
- 9.2 Velemi gesztenyeméz
- 9.3 Velemi sós tökök-túrós rétes
- 9.4 Szalados
- 9.5. Fecskefészek Műhely
- 9.6. Velemi helyi termékek
- 9.7 Helyi mezőgazdálkodás
- 9.8 Ökológiai gazdálkodás
- 9.9 Velemi kézműves szakmák és iparosság
- 9.10 A velemi lakóhelyek és lakókörnyezet környezettudatossága
- 9.11 Velemi helyi szolgáltatások

6.4. A HELYI ÉRTÉK FEJLESZTÉSI IRÁNYOK MEGHATÁROZÁSA A VERSENYKÉPESSÉG ÉS A KERESLETI IGÉNYEK FÜGGVÉNYÉBEN

A helyi érték fejlesztési irányok meghatározásában az elsődleges szempont: az autenticitás. Velem elmúlt évtizedeiben, a számos autentikus fejlődési lépés mellett, több, tényleges velemi helyi érték szempontjából felszínes, vagy a helyi értéket nem érintő, azt tekintetbe nem vevő fejlesztés, létesítmény-kialakítás történt. Ezeknek a „fejlesztéseknek” keresletet torzító és keresletet elvonó hatása kifejezetten megragadható!

A második fejlesztési irány: élő gyakorlatok elsődlegessége. Velem nem múzeum, és nem is javallt azzá válnia. A velemi fellelt tárgyak méltó helyen, jelentős múzeumokban láthatóak, ezeknek a múzeumoknak, különösen a szombathelyi múzeumnak kiemelkedő ékességei, és ezt kívánatos is megtartani. Itt Velemben a bemutatásnak, a látogatóval közös tapasztalatoknak a személyes és élő módjára javasolt koncentrálni.

A fejlesztési tematikus irányaira a megoldási javaslatok térnek majd ki részletesen. Ehhez azonban előzetesen egy kérdésre választ kell keresnünk: a fokozatosan megváltozó, de még mindig páratlan intenzitást hordozó turizmusban mit keres az ember? Mit keres a modern kor embere, akinek a belső világába „pszichopatalógiává” nemesedett a rettegés és az unalom keveréke, az elidegenedés, az ellaposodás, a zavarodottság, a korrumpálhatóság, és mindezekkel kapcsolatban a függőségek és különféle neurózisok megjelenése? Ebben kulcsszerepe van a világban egyre erősödő, sokáig szinte észrevétlennek maradt betegsüneteknek: a fogyasztás terrorjának, az embertelen technokráciának, a tudomány egyre növekvő diktatúrájának, a művészetet szemfényvesztéssé sorvasztó piacositásnak, a demokráciák egyre növekvő képmutatásának, és a hitbéli odaadás egyre halványuló erejének is. Makovecz Imre (évtizedekkel azelőtt, hogy bármilyen kurrens statisztika valamifajta új jelenségként aposztrofálná) rámutatott arra, hogy korunk embere mára többnyire elveszítette templomait, még akkor is, ha időnként látogatja azokat. Ma mindenkinek belül kell felhúznia a korszellem templomát, amelyben a lélek alapjait éppen a megszokást, rutint, kényelmet villanással elsöprő krízisek, és a velük járó szenvedések adják.¹

A turizmus jövője, mindezzel összhangban, a szemlélődő és nézelődő turizmus helyébe a jövőből beszivárgó **részvételi turizmusban áll.** Abban a megközelítésben, amely a velemi és kőszeghegyaljai értékek fennmaradásában is jelentős változást hozhat, még pontosabban, amely a tartós és jövőbe mutató, korunknak megfelelő változás egyedüli lehetőségét hordozza. A részvételi turizmus előfeltétele, alapja az élő falu bátor individualitásainak megtartó életvitele, mert az ide érkezők az itteni élet lüktetésébe, akár szenvedésteljes igazságába tudhatnak bekapcsolódni, az itt tevékenykedők mozdulatait tudhatják kérdéseikkel, gondolataikkal, jelenlétükkel megsegíteni – az itt a padon ülők mellé tudnak az őszi napsütésben odaülni. Makovecz Imre lényére és sorsútjára alapozott új turisztikai szemlélet a magyar falu, így Velem helyi értékei megőrzésének a kulcsa. Amiként régen egy-egy templomhoz, objektumhoz, földrajzi tájhoz látogatás motiválta az embert, úgy az eljövendő időkben az ébredésre vágyó embert egyre inkább belső iránytűje vezetheti el azokhoz a közösségekhez és e közösségekben élő és alkotó emberekhez, akikkel való találkozásában, összekötődésében fokozatosan sorsára

¹ in Makovecz Imre Ispánkon (1997-2011) – visszatekintés és előretekintés egy új turisztikai filozófia tükrében. Készült: Filantroposz Egyesület, 2020

ébredhet. A modern tudományos gyógyítás korszaka előtt ismert és gyakorlott volt a geográfiai gyógyítás praxisa. Ma születőben van a kor betegségeire is terápiát nyújtani képes biográfiai gyógyítás gyakorlata. Ez a radikálisan új turizmus-megközelítés egészen másfajta ismereteket és képességeket, másfajta fogadókészséget, és a helyi értékek másfajta ápolását várja el az arra készen állóktól.

7. A HELYI ÉRTÉK FEJLESZTÉSI POTENCIÁLOK SZÁMBAVÉTELE

A helyi értékek fejlesztésének potenciálja, azaz képessége azok számára adatik meg, és olyan mértékben, akik életük és Velemhez kötődő tevékenységük folyamata során megismerve megszeretik a hely szellemét, és belőle fakadón kreatívan lépnek fel Velemhez kötődő feladataik teljesítésében.

A természeti értékek területén a jelentős fejlődési potenciált hordoz e természeti értékek bemutatása, tudatos és személyes ápolása, valamint az erdő kincseinek a modern ipari erdészet módszerein túlmutató, az ősrégi örvidéki szálaló erdőgazdálkodással rokonítható jövőbeli erdészeti fenntartási módok bevezetése. Különleges hozzáállást igényel a Velemre zúduló villámárvizek mélyebb okainak és természetének kiismerése, azok hatásának enyhítése, megszelidítése.

A történelmi és kulturális értékek, az ünnepek és a közösségi szokások területén jelentős fejlesztési potenciált hordoz a Szent Vid kincseinek további feltárási programja mellett, a Szent Vid évezredeinek velemi megjelenítése, a ma szinte még hiányzó Karoling- és magyar középkori fejlődéstörténettel kiegészítve. Ennek jelentősége indokolja **az 1. számú megoldási javaslat** kidolgozását.

Az ünnepek és közösségi szokások körében az elmúlt években megindult fejlődés folyamata, valamint a kőszeghegyaljai testvér-településekkel való együttműködés már most érzékelhető jelentős lehetőségeket hordoz.

A jelentős velemiek és a velemi művészek sorsa, és a Velemhez kötődő művészeti alkotások mind az **1.** mind a **3. megoldási javaslatban** jelentős szerepet játszanak. Velem bronzkori múltjának feltárásába Miske Kálmán több évtizedes beleállása, saját egyéni boldogulásának teljes alárendelése, szellemi hídképzése Rómer Flóris és Klebersberg Kunó munkássága között a magyar tudománytörténet egyik legnagyobb sikerű életteljesítménye. Kapcsolata a Chernel, az Almássy és a Széchenyi családokkal, szent megszállottsága, páratlan érzéke a megtaláláshoz (!) méltóvá teszi őt arra, hogy Velem díszpolgára legyen, és hogy Velem a Szent Vid történetének továbbfeldolgozását elsősorban az ő sorsával és életével összekötésben valósítsa meg. Ugyanúgy, ahogy a művészek és művészetek sorsát Pilinszky János, Maár Gyula és Töröcsik Mari életével és individualitásával, a XX. század helytörténetét pedig Pajtás Ernő, Habsburg Ottó, id. Kern István és mások Velemhez kötődő munkássága köré.

A velemi épített örökség fejlesztésében a legnagyobb lehetőséget az elhagyott, funkcióját veszített és pusztuló épületek új élete hordozza: a Velemi Schulter-malom, a Gyermeküdülő, az Avar szálló, a Garabonciás, a Hörmann-laktanya, a Mancsi-üdülő megújítása **mindhárom megoldási javaslatban** kellő súllyal szerepel.

A múlt tárgyai, helyi iparosság emlékei elsősorban a **2. megoldási javaslat** alapját képezhetik, amelyről a következő 8. pontban írunk részletesen.

A velemi helyi termékek és mezőgazdálkodás helyi értékeinek fejlődése mélyen összekötődik az eddig ismertetett fejlődési potenciálok beteljesülésével, mivel mindegyik előmozdulása a látogatottság és az autentikus helyi termékek iránti keresletet növeli.

*A velemi helyi érték fejlődési potenciálok számbavétele
három egymást is erősítő, átfogó megoldási javaslatban összegezhető:*

- 1. Velem-Szent Vid Közép-Európa akropolisza – a velemi régészeti- és régészettudományi központ;*
- 2. Velem újabb kori néprajza és XX. századi viharos helytörténete*

3. *Velem – művészek és művészetek otthona.*

E megoldási javaslatok kibontását a következő fejezet mutatja be.

8.1. 1. SZ. MEGOLDÁSI JAVASLAT

**KÖZÉP-EURÓPA AKROPOLISZA –
VELEMI RÉGÉSZETI ÉS RÉGÉSZETTUDOMÁNYI BEMUTATÓKÖZPONT**

Velem Szent Vid Közép-Európában, talán az egyetlen falu, sőt egykori város, amely az újkőkorszaktól kezdve folyamatosan lakott volt – változó kultúrákkal felékesítve. A Hegyaljához közeledve már Szombathely mellől feltűnik a Szent Vid fehérő tornya, és mintegy százhatvan éve, vöröslő sisakja. A Szent Vid kúpján messziről nem láthatjuk ugyan a sziklába tett bevágásokat, a hegy oldalában járva viszont észlelhetjük, hogy elődeink számos, tíz-tizenöt méter peremű lakóteraszt alakítottak ki, így a hegy maga évezredekén keresztül valódi fellegvárként, görögül akropoliszként szolgált. Kutatói becslések szerint fénykorában akár két-háromezer ember is lakott itt, amely – tekintetbe véve az Athén tízezernél soha nem nagyobb ókori lakosságát – minden mérték és viszonyítás szerint a kora ókori Közép-Európa, sőt talán mondhatjuk, egész Európa egyik legjelentősebb kultúrközpontja volt.

Jelenleg Velemben 2-3 bemutató táblán, id. Kern István magángyűjteményén, egy utcaszélén eszközei és környezete nélkül álló bronzkori faházon és természetesen a Szent Vid beerdősült teraszain kívül nincsen nyoma annak, hogy Közép-Európa legjelentősebb bronzkori kultúrájának a forrásvidékén járunk.

Ez olyan, mintha Athénban a British Múzeumba vitt leletek mellett semmi nyoma nem maradt volna az Akropolisznak, vagy Urukban és Babilóniában Nimród-Gilgamesnek...

Velemben a feltárási munka nagy része még hátra van. Vajon az eddigi kétszer jó harmincéves archeológiai nekibuzdulást követheti-e a XXI. században Velemben egy újabb, immáron európai dimenziókat mozgó régészeti reneszánsz?

Kiegészülhet-e a bronzkori kutatási fókusz a Magyarországon oly kevésbé ismert Karoling évszázadok és a velemi avar („nyugati-székely”) időszak kutatásával?

Válthat-e Velem és Borostyánkő térsége a szinte kizárólag természettudományos módszertannal dolgozó archeológiát szellemtudományos megközelítéssel kibővítő európai jelentőségű tudományos műhellyé, hiszen a kutatott korszakok messze az írásbeliségen, és bőven a tárgyi emlékeken túli jelentőséggel bírtak?

Erre talán leginkább Dr. Fekete Mária úttörő tudományos munkássága mutatja az utat, aki a késő bronzkori fémművesség és élet-összefüggések tudományos megértési folyamatába

gyümölcsözően emelte be a homéroszi eposzokban leírt korabeli gyakorlatokat és összefüggéseket. Amiként ő a Szent Viden, és persze egykor Heinrich Schliemann Trójában vette nagyon is komolyan Homérosz ősi forrását a háromezer évvel ezelőtti események és összefüggések felkutatására /és milyen jogosan tette (!)/, úgy ebben a térségben Gilgamesh hőseposzának elmélyült tanulmányozása adhat még egy kulturális korszakkal korábbi időszak megismeréséhez is iránymutatást... Ehhez mások mellett pl. W.J. Stein: Das Gilgamesh Eposz című munkája mutathat példát (megjelent első közlésként: Der Europäer folyóiratban, 26. évfolyam 4. számban, 2022. február). Gilgamesh-Nimród babilóniai király barátja lényét kutatva, annak halála után nyugatra indul, ide, a mai Várvidék-Burgenland térségébe, hogy a nyugati napkultusz utolsó beavatottjától Utnapistimtől tudakolja meg a halál titkát, és az emberi lélek és lény halál utáni útját. Az emberi tudatfejlődés úttörője, Gilgamesh tehát térségünkben kereste jövőjét, egy hatalmas négy és félezer éves tudatfejlődési korszak küszöbén. Az európai kultúrtörténetben elismert módon. A mai magyar régészeti szakirodalomban máig szinte még nyomtalanul.

Mindezek alapján bizton állítható, hogy Velem-Szent Videt múltja alkalmassá avathatja elmúlt korok kutatásának és emberi tudatfejlődésének újító tudományos műhelyévé, amennyiben a XIX. század végén és a múlt század hetvenes éveiben megindult és személyes sorsáldozatokkal megpecsételt régészeti feltárási hullámot itt egy újabb, és most már kibővített szemléletű archeológiai, megismerési reneszánsz követheti.

A javaslat különösen a következő velemi helyi értékeket szolgálja:

- 2.21 Szent Vid hét évezrede a kultúrák hegye
- 2.22 Európai hírű antimon-bronz és fémművesség
- 2.23 Velem-Szentvid évezredes kereskedelmi központ Európában
- 2.24 Szentvid az avarkorban és Nagy Károly idején
- 2.25 Szentvid a magyar középkorban
 - 3.10 Miske Kálmán régész, múzeumalapító
 - 3.11 Dr. Bándi Gábor régész
 - 3.12 Dr. Fekete Mária régész

6.1 Velemi arany diadém

6.5 Velemi bronzkori tárgyi emlékek

6.6 id. Kern István magángyűjteménye

Kiegészítéül, és a javaslat megalapozottságának bemutatására álljon itt két európai jelentőségű velemi tárgyi érték rövid ismertetése, valamint a feltárásokban és a találtak megértésében kulcsszerepet játszott három régész (köztük az első és legfontosabb magai laikus régész!) munkásságának ismertetése.

Velemi bronzkori tárgyi emlékek és feltárásuk története

A velemi bronzkori tárgyi emlékek európai hírű gyűjteménye található meg a szombathelyi Savaria múzeumban. Magát ezt a Vas megyei múzeumot a századelőn báró Miske Kálmán kezdeményezésére építették fel, és különlegesen is a velemi bronzleletek, és idővel más kapcsolódó történelmi és természeti értékek bemutatására. id. Kern István gyűjtése a magángyűjtők körében, és a hivatali régészek körében is széles elismerésre tart számot. További vizsgálatot igényel, hogy pontosan milyen formában található meg a történelmi folyamat velemi megjelenítése.

Velemi arany diadém jelentősége és feltárásának története

A velemi arany diadém hajdani napkultusz háromezer év után, frissen napvilágra került tanúja.

1929 augusztus utolsó napjaiban bécsi és német régészek látogatására készültek a velemi Szent Vid oldalában. Miske Kálmán báró újra kutatóárkot húzatott. Pár nappal a régészcsoporthoz érkezése előtt, egy álló kőlap alatt sáros gubancot fordított ki az ásó, amelyet letisztítva kiderült, hogy a tekercselt aranyszálakba burkolva arany korongok és egy ritka öv vagy nyakék, esetleg koronaékszer bújik meg. Az arany diadémot, és kísérő négy aranykorongját **a térség magasrangú, talán uralkodói hölgye** viselhette.

A majd egy kilónyi brit birodalmi koronához képest, **az alig 23 gramm súlyú, 0,4-0,5 mm „vastag”, azaz leheletvékony (poncolt és matricázott) aranylemez**, tartó bronzlemezre hajlítva ma is különleges kézműves teljesítménynek minősül! Ráadásul, egy nyitott olvasókönyv, amelynek nyelvét mi már csak (vagy még csak) dadogva olvassuk. Ha csak a korongszerű díszet nézzük, középen **hét napkorong**, talán heteink babilóniai óta ismert hét napos ritmusát mintázza? És külső körén **huszonnégyszer bukkan fel a koncentrikus napkör** – csak nem a nap 24 órája lenne? Nyelvünk is örzi ezt az egyetemes ritmust: *a hét 7 napján*, hétszer *kel fel keleten* a Napunk, és hétszer *nyugszik le nyugaton*... Benne a tér és az idő észrevétlen olvad össze, miként a diadémban a mintegy 80%-nyi réz, 18%-nyi ezüst és a 2 %-nyi ón is teszi – láthatatlan egyesülésben. Más nyelvek is segítenek, hiszen **a hét napjaiban az égen szabad szemmel látható hét bolygó erőit nevezi meg több európai nép is**: Mon(d)tag (Hold-hétfő, németül), Martedi (Mars – kedd, olaszul), Mercedi (Merkúr-olaszul), Jueves (Jupiter - spanyolul), Freya-tag (Vénusz - németül), Satur-day, és Sun-day vagy Sonn-tag angolul és németül... Magán a diadémon 219 napjelet számoltak, hiányokkal együtt 221 nap, azaz az ősi földműves év, mintegy hét hónapnyi ideje. **A cikkcakkos minták pedig a fényre vadászó sötét erők kígyóját testesíthetik meg**, a kutató feltételezése szerint. Mindenesetre, **a Szombathelyi Savaria Múzeum egészen különleges bronzkori kiállításán** további vizsgálatokat végezhet az érdeklődő szemlélő. Ott a diadém mellett megtalálható a még ma is gubancos aranyhuzalok és spirálok garmada, amely lehet, hogy ruhába fűzve ékesítette hordozóját. Ott látható a velemi bronzkori leletek páratlan Európa-hírű gyűjteménye is!

A kutatók arra a következtetésre jutottak, érveik alapján megalapozottan, hogy **a diadém akár a Szent Vid oldalán megbújó egykori ötvösműhelyek olvasztókohóiban** is készülhetett – valamikor a legendás trójai háborúk évszázadaiban!

A Savaria múzeum engedélyével láthatjuk az arany diadém nagy alakú fényképét, és Bukits Eszter fiatal kőszegi nemezművész révén pedig, az egyik **aranygyapjú nap-korong** is őrzője a Kőszegi Tourinform turisztikai látogatópontnak.

A VELEMI RÉGÉSZETI ÉS RÉGÉSZETTUDOMÁNYI BEMUTATÓKÖZPONT ÉS MŰHELY LEHETSÉGES FŐSZEREPLŐINEK MUNKÁSSÁGÁNAK RÖVID ISMERTETÉSE:

59

Miske Kálmán régész, múzeumalapító

Magyarcsesztevei báró Miske Kálmán 1860. november 25-én született a Fejér megyei Bodajkon. Édesapja Miske Imre Moson vármegye főispánja és a megyei régészeti egyesület lelkes tagja volt, édesanyja Forgách Paulina. Az ifjú Kálmán elvégezte az óvári Mezőgazdasági Akadémiát, hogy vezethesse a család birtokait. Már fiatalon, 1896-ban egyszerű ásatásokat vezetett a Szent Viden. Édesapja halála után aztán 1900-ban eladta az összes birtokot, és Kőszegre költözött. Itt már évek óta ismerte Kőszeg történetírójának, Chernel Kálmánnak leányát, a későbbi kutatótárs Chernel István testvérét, Chernel Saroltát, és itt is házasodott meg vele. Egy gyermekük született, Ilona.

Báró Miske lelkes úttörő, vérbeli amatőr régész volt, aki a veleimi Szent Viden végzett ásatásaival tett szert világhírré, bár tudományszervező, rendszerező és múzeum-alapító lépései is újító gondokodásról tanúskodnak. Híres történet, amikor báró Miske veleimi tejesasszonya, meglátván pár apró bronzkori leletet a báró úr kezében így kiáltott fel: - *Báró úr, mi ezekből kosárszám hordunk a Kőszegi harangöntőhöz! Mind ott találtuk a Szent Vid oldalában.* Erre Miske Kálmán azonnal belevágott a Szent Vid-hegyen a kutató ásatásokba. Évtizedes erőfeszítéseivel társakat is talált: Kárpáti Kelemen, tanár, monográfus, néprajzkutató, történész, Bella Lajos régész, földrajz és történelem tanár, Török Aurél egyetemi tanár, az országos Antropológiai intézet vezetője, továbbá különösen gróf Széchenyi Rezső és Almási György főnemesek személyében. A Szent Vid-i ásatásokon előkerült főbb leletek: változatos antimon-bronz tárgyak, vas, csont és üveg tárgyak, orsó karikák, fibulák, füles bronz csészék, tokos vésők, öntő minták, bronz díszítők, gyöngyök stb. Báró Miske szinte az ásatásokkal egy időben belefogott publikációs tevékenységébe, amellyel a veleimi Szent Videt országosan és európai körben is ismert és elismert régészeti lelőhelyé emelte.

Legismertebb publikációja az 1907-ben megjelent *A Veleimi Szent Vid-i őstelep. A harácsoló leletek leírása.* című nagy terjedelmű szakmunkája volt. Miske Kálmán nem csak a Szent Vid-hegyen végzett kutatásokat, hanem a megyében több helyen, sőt az országban és a határon túl

is. Ismertek munkái Kecölben, Szentlőrincen, Nemescsón, Egyházashollóson, Lovasberényben és Kápolnásnyéken is. Almási Györggyel Temes megyében és az Al-Dunán is végzett ásatásokat. Miske Kálmán az általa feltárt helyek sorsát a szívéen viselte. Újra és újra kezdeményezte a kiemelt lelőhelyek védetté nyilvánítását, így azt akarta, hogy a Szent Vid 3 kilométeres körzetében csupán mezőgazdasági tevékenységet, például legeltetést lehessen végezni. Másokkal közös küzdelme eredményeként, gróf Klebersberg Kunó vallás és közoktatásügyi miniszter kezdeményezésére 1925-ben létrejött a törvény, amely kimondta, hogy a régészeti tárgyakat meg kell őrizni és védeni.

1896. május 16-a: igazi velemi ünnepnap. Ezen a napon ment fel Miske Kálmán a hegyre, a tejeasszony útmutatása alapján, és találta meg az első, többszáz darabos velemi bronz leletegyüttest. Innentől, némi költői túlzással, mondhatjuk, hogy 33 éven át, szinte le sem jött a hegyről...

Régészeti erőfeszítései mellett, Miskének kulcsszerepe volt az 1908-ban megnyílt Vasvármegyei Múzeum felállításában, amelyben először a régiségtár vezetőjeként, majd az egész múzeum igazgatójaként működött haláláig. 1910-ben kidolgozta a kelta kor, majd 1916-ban a kárpátmedencei bronzkor kronológiáját is. Élete alkonyán belefogott az újkőkor időrendjének meghatározásába is. Könyvtárából tudományos szakkönyvtárat akart létrehozni, és bár ez nem sikerült neki, saját gyűjteménye 3000 kötetes szakmai könyvtárrá bővült. Ösztönözte, hogy az emberiség korai történetét és kultúrtörténetét az iskolákban is tanítsák, mint írta, *az ízlést nemesítené, a látókört bővítené, és általános műveltségünk színvonalát emelné...* Ehhez iskolai tankönyvet is akart készíteni, amelyben azonban betegsége, pénzhiánya és számtalan kötelezettsége megakadályozták.

Késői utóda, Ilon Gábor régész 2016-ban viszont megjelentette a diákságnak szóló *Kőszeghegyalja régészeti örökségének olvasókönyvét*. Kezdeményezője volt, hogy az egyetemeken oktassák az őstörténetet és őstörténeti tanszéket állítsanak fel. Az első ilyen tanszék professzora végül tanítványa és követője, Tompa Ferenc lett. Az ásatásokon és egyetemi törekvéseiben is méltó utódai lettek Dr. Bándi Gábor és Dr. Fekete Mária régészek, valamint az ő munkatársaik, akik a 20. század második felében évtizedekig bővítették és kutatták a Szent Vid leletanyagát, és újabb és újabb módszerekkel dolgozták fel a kutatási eredményeket. E későbbi ásatások is fényt vetnek Miske Kálmán különleges érzékére, azaz, hogy újra és újra olyan helyeken nyitotta meg kutató árkait, ahol egészen egyedülálló leletegyüttesekre bukkant, például 1929-ban is a velemi arany diadém felfedezése alkalmából.

1930 és 1932 között sor került a Kőszegi Városi Múzeum megszervezésére, Hóman Bálint a Nemzeti Múzeum akkori igazgatója közreműködésével. Báró Miske számtalan nemzetközi konferencián és a vándorgyűléseken való részvételével Ausztriában, Németországban, Olaszországban és még Amerikában is ismertté és megbecsültté tette a Velem Szent Vid-i régészeti lelőhelyet, annak kincseit és a térség jelentőségét Közép-Európa kultúrtörténetében. 33 éven át, 1896-1929 között szinte minden évben hosszú heteket, hónapokat töltött Velemben, a Szent Vid-i ásatásokon. Pável Ágoston 1943. március 15-i halála után így méltatta őt: „Mint

ember is ritkította párját. Utolérhetetlen kedvesség, előzékenység és jóság jellemezte. Soha egyetlen egy szalmaszálat sem tett senki útjába. Jó volt, mert nem tudott más lenni. Jó volt, úgy járt közöttünk, mint egy ittfelajtott apostol.”

Dr. Bándi Gábor régész

Bándi Gábor régész, muzeológus volt. 1939. augusztus 17-én született Budapesten, egy értelmiségi családban. Kostya néven született, szülei Kostya Sándor és Balázs Gabriella voltak. Hat éves korában váltak el szülei, ekkor költözött Budapestről Kalocsára a nagyszüleihez. 1945-1957 között Kalocsán nőtt fel, itt végezte iskoláit. 1957-ben a kalocsai I. István Gimnáziumban érettségizett.

Budapesten az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán Banner János, Bóna István és Kalicz Nándor tanítványaként ősrégészetet és történelmet tanult, 1962-ben történelem szakos tanári-régész oklevelet szerzett. Szakdolgozatát „A nyergesújfalú téglagyári korabronzkori telep és a tokodi csoport néhány kérdése” címmel írta. Ugyanitt doktorált ősrégészetből 1963-ban.

Tudományos tevékenysége két jelentős időszakra, és korai halála miatt egy rövidebb, harmadik szakaszra osztható.

Munkássága első szakasza Pécshez kapcsolódik. Az egyetemi diplomája megszerzése után, 1962 nyarától egészen 1973-ig volt a pécsi Janus Pannonius Múzeum munkatársa. Az első időszakban régész-muzeológusként, majd később a Régészeti Osztály vezetőjeként, és a múzeum tudományos titkáráként dolgozott.

Tudományos pályafutása kezdetén Pécsen és a Dunántúlon jelentős eredményeket ért el a kora és a középső bronzkor kutatásában.

Felesége Villányi Éva. Egy fia született, Bándi Zsolt 1965. október 20-án Pécsen.

Munkásságának második szakasza Vas megyéhez kötődik. 1973. február 1-től 1985-ig a Vas megyei Múzeumok Igazgatóságának igazgatója és a Régészeti Osztály vezetője. Ebben az időszakban az aeneolitikum és a kora bronzkor kérdéseivel foglalkozott elsősorban, de tovább kutatta a középső bronzkor időszakát is.

1980-ban megindította Vas megyében a magyar régészeti légifotózást, majd egy évvel később a régészeti topográfia előkészítését. Muzeológusként több új múzeumi kiállítóhelyet alapított meg a megyében, például 1977-ben a cáki népi műemlékeket, majd 1979-ben a kőszegi Patikamúzeumot.

Tervátásokat kezdeményezett a megyében több helyen, többek között Velemen is. Figyelemre méltó tudományos szervező tevékenységet folytatott országos és nemzetközi

szempontból is, ennek következménye lett a velemi magyar-francia kutatás. Az 1989-1991-es évek között végzett magyar-francia ásatás során a kelta kori sánc átvágásakor az oly régóta keresett temetkezés nyomait fedezték fel a Miske Kálmán által korábban már kutatott területen.

Elindította és megszervezte a nemzetközivé bővülő Velemi beszélgetések című tudományos konferencia-sorozatot, és az ott elhangzó előadásokat megjelentette.

Fontosnak tartotta a muzeológia eredményeinek népszerűsítését, ezért kinevezésekor azonnal megszervezte a Nevelési és Propaganda Osztályt. Ennek következményeként létrehozta Magyarország első Régészeti Parkját a velemi Szent Vid-hegyen, amelyből azonban csupán néhány épületrekonstrukció készült el.

Megteremtette a helyi és nemzetközi képzőművészeti kiállítások feltételeit, ezek katalógusait két nyelven kiadatta. Igazgatósága idején, 1974-ben Szombathelyen rendezték meg a III. Fal- és Tértexil Biennálét, majd 1975-ben elindult a Velemi Textilművészeti Alkotóműhely. Innen egyenes út vezetett oda, hogy 1985-ben megnyitotta a Szombathelyi Képtárat.

Több könyve, tanulmánya jelent meg. Szerkesztette a „Savaria, a Vas megyei Múzeumok értesítője” című periodikát, amely igazgatósága alatt rendszeresen megjelent. Kovács Tiborral közösen szerkesztette 1980-1984 között a Múzeumi Közleményeket, a Minisztérium Múzeumi Osztályának periodikáját, amely a múzeumpedagógia első számú fórumává vált. Ebben a kiadványban írta 1984-ben azt a tanulmányt „A magyar múzeumi hálózat fenntartási és irányítási problémái” címmel, amelynek szerepe lehetett a Vas megyéből történt menesztésének ügyében. 1985. szeptember 30-i méltánytalan eltávolítása valószínűleg nem kis szerepet játszott tragikusan korai halálában.

Munkássága harmadik szakaszát a Minisztériumban töltötte. 1985 októberétől a Művelődésügyi Minisztérium Központi Múzeumi igazgatóságának igazgatóhelyettese lett, majd 1988-ban három hónapra, haláláig a Múzeumi Osztály vezetője lett. A múzeumi számítástechnika egyik első támogatója volt.

Még életében Kuzsinszky Bálint-émlékéremmel (1980) és Móra Ferenc-émlékéremmel (1983) tüntették ki. 1988. július 26-án halt meg. 1999. március 15-én Vas Megyéért emlékérmét kapott posztumusz, melyet özvegye vett át.

Dr. Fekete Mária régész

Fekete Mária 1950-ben született régész, a pécsi egyetem nyugalmazott egyetemi docense. Oktatási és kutatási területei az őskori régészet, a késő bronzkori, korai vaskori fémművesség, kereskedelem, művészet-, művelődés- és vallástörténet.

1968-ban érettségizett Budapesten a Martos Flóra Gimnáziumban. 1974-ben szerezte meg MA diplomáját az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán régészetből. 2007-ben megszerezte a PhD címet summa cum laude.

1974 és 1992 között Szombathelyen dolgozott, a Savaria Múzeum régész-muzeológus munkatársa volt. 1983 és 2015 között dolgozott egyetemi tanárként főként Pécsen, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történettudományi Intézet, Ókortörténeti Tanszék tanszékvezetőjeként vonult nyugdíjba. 1976 óta rendszeresen vesz részt konferenciákon, illetve szervez hazai és nemzetközi szakmai konferenciákat.

Velemhez több szálon is kötődik munkássága. 1982-ben miniszteri dicséretet kapott a Savaria Múzeum új állandó kiállításának velemi termének rendezéséért. 2009-től tanácsadóként vett részt a szombathelyi Savaria Múzeum Régészeti Tárában frissen megalakult Velem-Szentvid munkacsoport tevékenységében.

Fekete Mária régészként sok Vas megyei helyszínen vett részt ásatásokon. Azonban a leghosszabb ideig, 14 évig a Velem-Szentvid területen dolgozott. Így ír erről a munkáról a Savaria - A Vas Megyei Múzeumok értesítőjében Szentvid vára címen megjelent tanulmányában 2007-ben:

„A velemi Szentvid-hegyen 1973-1986 között, 14 ásatási idényben dolgoztam, az ásatási team vezetője Bándi Gábor volt. Az 1970-es években újraindult feltárások elsődleges célja a későbronzkori 'város', ipari-kereskedelmi centrum építéstörténetének kiderítése, illetve e város őskori történetének feltárása. Ezért elsősorban a teraszosan kiképzett hegyoldalon létesített település keleti oldalán dolgoztunk, több helyen. 1979-ben a fellegvárat kísérő teraszo(ko)n is, — gondosan megválasztott helyen, hogy lehetőleg a középkori várba ne ássunk bele - nyitottunk szelvényeket. És amikor azt tapasztaltuk, hogy itt középkor is van, illetve újdonságként római nyomok is, a következő évben kísérletet tettünk a Szent Vid kápolna előtti területen, hogy a középkort megelőző időből keltezhető, értelmezhető építéstörténeti adatokat keressünk.”

8.2. 2. SZ. MEGOLDÁSI JAVASLAT

VELEM ÚJABB KORI NÉPRAJZA ÉS XX. SZÁZADI VIHAROS HELYTÖRTÉNETE

Velem újabb kori helytörténeti gyűjteménye tulajdonképpen már létezik: id. Kern István magángyűjteménye. Kern István gyűjteménye Vas megyében szinte egyedülálló helytörténeti magángyűjtemény. Feldolgozása és bibliografikus inventárja a gyűjtő együttműködésével mielőbbi feladatként jelentkezik. Egy ilyen feldolgozás megmutathatja azt a lehetőséget is, hogy a gyűjtemény méltó otthonra, állandó bemutató helyre találjon Velemben – akár például valamelyik ma használaton kívüli velemi építményben. **Erről természetesen kizárólag maga a kutató, id. Kern István jogosult dönteni!**

64

A javaslat különösen a következő helyi értékeket szolgálja:

- 2.26 A velemi geráj nyelvjárás
- 2.27 Becsületkasszák hagyománya
- 4.9 Velemi fafaragás
- 4.10 Velemi kovácművesség
- 4.11 Velemi kosárfonás
- 4.12 Ternyák Ágota iparművészete
- 6.7 id. Kern István magángyűjteménye
- 6.8 Díszített velemi mestergerendák
- 6.5 Velemi faragott vajtartó formák
- 7.1 „Érik a velemiek búzája...” – a velemi gesztenyekultúra
- 7.2 Velemi erdészeti hagyományok
- 7.3 Három velemi malom a patakon

A velemi viharos XX. század: a nyilas megszállás, a rettegő kommunista határőrizetből fakadó megszállás, a pártintézmények hatása a falu életére Velem újabb kori helytörténetének, közösségi szenvedéstörténetének eltagadhatatlan részévé vált. Ennek az időszaknak és az itt megjelenő erőknek és bukásuknak a megismerése, objektív

szellemtudományos bemutatása az emberi tudatfejlődés, korunk lelki-szellemi fejlődésének megismerése vonatkozásában: **korfeladat**.

A javaslat különösen a következő helyi értékeket szolgálja:

- 2.28 Velem a II. világháborúban
- 2.29 A magyar Szent Korona Velemben
- 2.30 Magyar Szent Korona velemi őrzőhelye
 - 3.13 Dr. Habsburg Ottó
 - 3.14 Dr. Seregély István
 - 3.15 Pajtás Ernő, a Koronaórség utolsó parancsnoka

A megoldás keretében bemutatásra javasolt munkásságok a következők:

Dr. Habsburg Ottó

Velem első díszpolgára. A XX. század egyik legnagyobb hatású európai politikusa, a Pán-európai mozgalom vezetője, kétségkívül nagy hatással volt az 1989-90. évi közép-európai politikai folyamatok megszervezésére. Életét és munkásságát figyelemmel követték Vasvármegye erős legitimista politikai képviselői, valamint a II. világháborút követő keresztény-demokrácia Vatikánhoz kötődő körei. Szükséges a tevékenységének és sorskapcsolatainak összefüggésekben teljes, további beható feltárása. Az 1989-es határnyitás előkészítésében játszott szerepe okán válhatott a vasfüggönytől sújtott Velem első díszpolgárává. Ebben a ma még sok vonatkozásában rejtett folyamatban Ronald Reagan, II. János Pál és a kommunista pártvezetés legfelsőbb körei is kulcsszerepet játszottak.

Dr. Seregély István

Évtizedekig Velem és Kőszegszerdahely, valamint Kőszeg plébánosa, a térségben évtizedekre meghatározó nagy hatású egyházi személyiség. Tevékenységéhez számos helyi emlék és történet fűződik. Munkásságát egri érseki feladatai koronázták meg. Velem díszpolgára. A velemiek úgy is emlékeznek rá, aki a velemi búcsúk vas- és viaszbabu gyógyító praktikájának népszokását a hetvenes években indexre tette, ősi pogány szokásnak minősítette és gyakorlását megtiltotta. További emlék róla, amikor a hetvenes években sötétedés után, az egyetlen

sekretyés társaságában nem egyszer fogadott nyugat-német és kelet-német párokat és tanúikat, hogy ott titokban őket összeadja, és együttes életüket, hazautazásukat, vagy a kommunista rendszer alóli menekülésüket ezzel lehetővé tegye.

Pajtás Ernő, a Koronaőrség utolsó parancsnoka

Sorsának és munkásságának felmutatásával a magyar katonai eszmény tisztasága jelenhet meg a legsötétebb korban. Méltósága és kérlelhetetlen kiállása a koronához fogható. Nem túlzás azt állítani, hogy személye a magyar szent korona XX. századi sorsában a legmeghatározóbb személy volt. Bankói Pajtás Ernő (Miskolc, 1896. október 25. – Grabenstätt, 1950. december 5.) a Koronaőrség utolsó parancsnoka, a magyar szent korona megmentője.

A kismartoni császári és királyi katonai főreáliskola elvégzése után 1914–1915 között a bécsújhelyi császári és királyi katonai akadémián tanult. 1915. augusztus 18-án hadnagy lett a császári és királyi 34. gyalogezrednél. Részt vett az első világháborúban, majd a honvédség csapatbiztos volt Egerben. 1917-ben főhadnagy lett. 1919-ben a Magyar Vörös Hadseregben teljesített szolgálatot. 1919–1921 között a Nemzeti Hadsereg, illetve a Magyar Honvédség kötelékébe kerülve az Abaúj-Torna vármegyei katonai parancsnokságnál volt. 1921–1924 között a miskolci 7. vegyes dandár parancsnokságán beosztott tiszt volt. 1924-ben a 14. honvéd gyalogezred parancsnoka volt. 1924–1925 között Egerben elvégezte az ún. Szabályismertető Tanfolyamot. 1925-ben százados lett. 1925. augusztus 1-én Budapesten a 2. honvéd gyalogezred parancsnoka lett. 1928–1935 között a 2. kiképző zászlóalj 1. század parancsnoka volt Kiskunhalason. 1934–1935 között a törzstiszti tanfolyam hallgatója volt. 1935–1937 között a 3. kiképző zászlóalj parancsnoka volt Esztergomban. 1937. augusztus 1-én lett a Honvéd Koronaőrség tisztje (1939-től alezredesi, 1942-től ezredesi rangban), 1943–1945 között parancsnoka volt – Batizfalvy Máriássy László után. 1944-ben a Szent Korona a Szent Jobbal együtt Veszprémbe, 1945-ben Kőszegre került. Salzburg közelében lévő Mattsee községben 1945. április 26-án elásatta. Hadifogságba esett; 1945 után külföldön élt. 1945 nyarán megfelelő biztosítékok mellett fedte fel a korona hollétét. 1945. március végén, Kőszegen Pajtás Ernő kezdeményezésére a háborús vészhelyzet miatt a Szent Koronát elszállították az országból. Pajtás hét koronaőrrel együtt teherautóval átlépte a magyar-német határt, ami esküjük megszegését jelentette volna, miszerint a koronázási ékszereket nem szabadott volna a határon túlra engedni, de a vészhelyzet miatt mégis elvitték. Szó szerinti esküjének megszegése árán

teljesíthette esküjét. Mattsee-ben Pajtás a helyiapát-plébánosra bízta az ékszereket, de a plébános nem merte mindegyit magánál tartani, ezért csak a palást és a Szent Jobb került hozzá. Végül a koronát egy kettévágott olajshordóban rejtették el. 1993 szeptemberében hamvait Magyarországra hozták, és a sitkei Római Katolikus templomban búcsúztatták. Végő nyughelye, a Farkasréti temetőben található (9/1-1-11/12.). Sírját magyar színű szalag díszíti; jelentős szerepe volt a magyar nemzet történelmében. Posztumus vezérőrnagy lett.

8.3. 3. SZ. MEGOLDÁSI JAVASLAT

VELEM – MŰVÉSZEK ÉS MŰVÉSZETEK OTTHONA

Mily csodálatos visszatérése a hajdani Velem-Szent Vid aranykorának a magyar kultúra üstökösének Pilinszky János költőnek kétéves, Törőcsik Mari színésznőnek, Maár Gyula rendezőnek és nemzetközi ismertségű vendégeiknek pedig évtizedes velemi jelenléte, és Velem falu életében való természetes részvétele. Az ő érkezésük, mint oly sok huszadik századi városi ember érkezése felszínen a falusi romantikát, a mélyben az élet forrásvidékét kereste itt - miként a tizenkilencedik század végén megindult gyalogos turizmus az érintetlen természetet.

A mai Velem falu mindig is váraljai település volt. Latinul suburbium (vár alatti). Itt a fellegrát és a hegy népét szolgáló és tápláló földműves népek laktak. Az idilli falu és érintetlen természet, valamint az európai jelentőségű magas kultúra kreatív dinamikája, együttlélegző kettőssége, amely oly különlegessé teszi Velemet ma is.

A világgyermek születéséhez járuló pásztorok és királyok tája ez: a születendő, az eljövendő valóságában eggyé váló két világ ez, amelyről a századelő Magyarországon, a Zrínyiek földjén született európai gondolkodónk, Rudolf Steiner és a közeli Zerinvár pusztulását, A tejút lovasa (Zrínyi éjszakája) című drámájában megidéző Csengey Dénes is hasonlóan szól.

Miként Heródes el akarta téríteni a királyokat és pusztítani a világgyermeket, akként törnek ordas erők reprezentánsai a huszadik században Velemre is, hogy aztán mégis, időről időre Pilinszky János is otthonra lelhesen benne. És írhasa róla: **soha olyan intenzíven és elmélyülten nem dolgoztam, mint Velemben!** Sőt, egyszerre mind a kettő: mikor Pilinszky Koczorék ablakából fekete volgát látott, hangjában egyszerre félelemmel és elhatározottsággal kiáltott le, senkinek nem vagyok itthon. A falusi élet életet hordozó nyugalma a legforróbb, legküzdelmesebb belső munka lehetőségét teremti meg: egyszerre megnevesítve a megéhezett belső munkást kenyérrel és borral kínálók életét csakúgy, mint a nyugodt pásztorok fénylő aranygyapjú bundájában újra és újra megmelegedő zaklatott sorsú vándorét.

Ahogy másról, *de erről is*, maga Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér mondá Csengey művében:

„Szívünk egyik dobbanása a másik ellen uszítatván, pusztulnunk kell, tudatlan mámorban, gyönyörűséges énekekkel ajkainkon. Akkor értettem meg, mit is akart Pázmány, mi volt, amit csak hallgatásával tanított mesterem, lelkem megépítője. Ott világosodott meg előttem, violám halálos ágyánál, hogy ő, mint a szív jobb kamrája a ballal, úgy vagyon Erdély-országgal. Vele bár, s a benne élő reformátusokkal nem közösködik, de létüket, a másik kamra lüktetését kívánja, támogatja, tudván, hogy csak egy lélegzetre kelő, egymásnak segítő mozdulásaik teremthetnek e hazában eleven vérkeringést és oly szívdobogást, amelynek hangja minket, s nem a vesztünkön szorgoskodókat vidítja, lelkesíti.” – Közép-Európában, az európai Közép szférájában pontosan így találkozhat, és bontakozhat ki a legmagasabb szellemi kultúra és a földünket emberi verejtékkel felemelő földműves agri-kultúra képviselőinek igaz találkozása – ma már akár egy emberen belül is.

Miként Velem helyet és alkotói szabadságot adott művészeinek a XX. század legsötétebb évtizedeiben, úgy nyújthat fészket továbbra is – a sötétedés erőtől még egyre erősebben sújtott XXI. században is – eljövendő művészeknek és munkásságuknak.

Ehhez az itt élt és alkotott művészek szellemi katedrálisának kifejezetten nem turisztikai alapon kidolgozott felmutatására és ápolására van leginkább szükség. Amiként a katolikus Pilinszky-rokon református Nagy László oly gyönyörűségesen kérdezi: "S dült hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrális?"

Akinek a lelkében ez a kérdés tartósan helyet foglal, biztos lehet benne, hogy a megfelelő időben meg fogja találni a szükséges megoldásokat.

A javaslat különösen a következő helyi értékeket szolgálja:

- 3.16 Törőcsik Mari
- 3.17 Maár Gyula
- 3.18 Pilinszky János
- 4.13 Velemi fafaragás
- 4.14 Velemi kovácsművesség
- 4.15 Velemi kosárfonás
- 4.16 Maár Gyula festményei

- 4.17 Pilinszky János Velemhez kötődő művei
- 4.18 Bálint József fafaragó szobrai Velemben
- 4.19 Kiss Katalin kerámiaművészete

Álljanak itt, akik már otthonra leltek Velemben:

Törőcsik Mari

Törőcsik Mari a magyar kulturális élet legtöbbet díjazott művésze volt. Még felsorolni is sok: a Nemzet Színésze és a Nemzet Művésze címmel kitüntetett, háromszoros Kossuth-, kétszeres Jászai Mari- és Balázs Béla-díjas színművésznő, „érdemes” és „kiváló” művész, a Halhatatlanok Társulatának örökös tagja.

1935. november 23-án született a Heves megyei Pélyen Törőcsik Marián néven. Állítólag úgy kapta ezt a különleges keresztnévet, hogy a jegyző a bediktált Mariann nevet elírta. Egy katolikus család öt gyermeke közül másodikként született. Szülei pedagógusok voltak, apja volt a község iskolaigazgatója, aki megjárta a szovjet hadifogságot is.

Nagyapja mozit üzemeltetett Pélyen, ahol sok filmet nézett, és innen jött az ötlet, hogy híres színésznő szeretne lenni.

Tizenöt éves koráig Pélyen nevelkedett, majd Egerbe és Budapestre járt gimnáziumba. Országos gépíróbajnoki címet nyert, majd jelesre érettségizett.

1954-1958 között a Színház- és Filmművészeti Főiskola növendéke volt, tanulmányait operett szakon kezdte. Ekkor már a Törőcsik Mariann nevet használta, de Fábri Zoltán, a Körhinta rendezőjének kérésére Mari lett, hogy a nézők könnyebben megjegyezzék a nevét.

1956-ban, még főiskolai hallgatóként szerepelt először filmvászonon a nagysikerű Körhinta című filmben. Soós Imrével kicsit egymásba is szerettek elmondása szerint.

A főiskola elvégzése után egyből szerződött a Nemzeti Színház, ahol 20 évadon keresztül játszott. Színházi kiugrására 1968-ig kellett várni, ekkor mutatta be a Katona József Színház (ami akkor a Nemzeti kamaraszínháza volt) a Varsói melódia című darabot. A kétszemélyes játékban a játszótársa Sztankay István volt. Mind a közönség, mind a szakma elismerte itt nyújtott színészi teljesítményét.

Ezután játszott Győrben, a Mafilm színtársulatában, Szolnokon, a Művész Színházban, a Thália Színházban, és többször vendégszerepelt a Katona József Színházban is. 2002 óta újra a Nemzeti Színház tagja volt.

1976-ban a Déryné, hol van? című film főszerepéért elnyerte a legjobb színésznőnek járó díjat a Cannes-i filmfesztiválon. A film érdekessége, hogy a főszereplőjén túl a rendezője, Maár Gyula, és az írója, Pilinszky János is szorosan kötődik Velemhez.

Első házassága adminisztratív funkciójú volt, mindössze három hétig tartott. Második férje Bodrogi Gyula volt 1956-1964 között. Harmadik férje Maár Gyula volt, ez a házasság 1972-től a rendező 2013-as haláláig tartott. Közös lányuk, Teréz 1973-ban született meg, emellett örökbe fogadtak egy vietnámi kisfiút, Sont.

Töröcsik Marit méltán nevezhetjük Velem leghíresebb lakosának. 1973-ban járt először a faluban, majd ideköltözött Maár Gyulával a Rákóczi utca 48-ba, ahol évtizedekig éltek. Töröcsik Marit, a Nemzet Színészt Velem 2018-ban a település díszpolgárává fogadta.

2008-ban felgyógyult egy szívmegeállásból és kómából, és ezután 2020-ig még játszott filmen és színpadon egyaránt. 2021. április 16-a hajnalán Szombathelyen hunyt el. Lényét és munkásságát filmvetítéssel, beszélgetésekkel és találkozókkaal ápolja a falu.

Maár Gyula

Maár Gyula Budapesten született 1934. augusztus 2-án, egy polgári család gyermekeként. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója volt 1952-1957 között, történelemből és irodalomból diplomázott. Tanított néhány évig, majd 1960 és 1961 között a Medicina Könyvkiadó lektora, 1961-től 1963-ig pedig a Magvető Könyvkiadó szerkesztője volt. 1963-ban jelentkezett a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, 1968-ban végzett rendezőként, ezután a Mafilm rendezője lett. Első jelentősebb alkotása a Balázs Béla Stúdióban készült 1971-ben Prés címmel. Első játékfilmjét 1973-ban rendezte Végül címmel – a film a mannheimi filmfesztivál fődíját nyerte el, 1974-ben pedig a touloni filmfesztiválon a legjobb rendező díját kapta meg. Minden filmjét finom, mély intelligencia, ironikus humor és az élet mulandóságát érző szomorúság szőtte át. A Teketória, az Első kétszáz évem, a Déryné, hol van? (ez utóbbiban nyújtott alakításáért Töröcsik Marit Cannes-ban a legjobb színésznő díjjal jutalmazták) mind olyan alkotások, amik hangnemükben, ízlésükben elütnek annak a kornak sikervonulatától és elviségétől, amiben készültek. Készített tévéfilmet Giordano Bruno A gyertyás című egyetlen színpadi művéből, a rendszerváltásról szóló Hoppá c. társadalmi filmszatírája feltétlenül a legjobbak közül való a volt kommunista régióban – leleplező mondanivalója ma sokkal nyilvánvalóbb, mint amikor a film készült.

Színházi munkái szerzőként: Bűn és bűnhődés (1969) Viszontlátásra, drága (1972).

Rendezőként: Pilinszky János: Síremlék (1978) Szép Ernő: Patika (1979) Hamilton: Gázláng (1983) Remenyik Zsigmond: "Vén Európa" Hotel (1984) Popplewell: A hölgy fecseg és nyomoz (1985) Erkel Ferenc: Hunyadi László (1989).

Filmjei rendezőként: Déryné, hol van? Entanglement, Végül, Hoppá, Töredék, Prés, A lócsei fehér asszony, Felhőjáték, Első kétszáz évem, Malom a pokolban, Balkán! Balkán! Ennyiből ennyi, Viszontlátásra, drága, Én és a kisöcsém, Chira Chiralina, Síremlék – Pilinszky János, Macbeth, Mese habbal, Harminckét nevem volt, Szép história, Az ördög talizmánja, Nápolyi mulatságok.

Díjai: Mannheimi fesztivál fődíja (1974) Végül

A filmkritikusok díja (1975)

Touloni fesztivál: legjobb rendezés díja (1975)

Újdelhi fesztivál zsűri-különdíja (1984)

Balázs Béla-díj (1984)

A Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztje (1994)

A Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje (2009)

Kossuth-díj (2010)

Törőcsik Marival közös Velembe érkezésüket érdemes pontosan felidézni: "Ide figyelj, itt van Bozsok", magyarázta-mutatta Maár Gyula Törőcsik Marinak a térképen, "és itt kell bemenni Velembe". Bejöttek, és itt maradtak. 1973-at írtak ekkor. A harminckilenc éves filmrendező és élete párja, korunk legnagyobb magyar színésznője rögvest eldöntötte: Velemben szeretnének élni.

Maár Gyula 2013. december 20-án hunyt el (79 évesen) Budapesten.

Pilinszky János

A huszadik század egyik legjelentősebb magyar költője. A Nyugat irodalmi folyóirat negyedik, úgynevezett „újholdas” nemzedékének tagja. Olyan világirodalmi súlyú és európai hírű művekről ismert, mint az Apokrif, Harbach 1944, Ravensbrücki passió, vagy rövid epigrammáiról, mint a Négysoros, Mire megjössz vagy Harmadnapon.

A líra mellett az epika és a dráma műnemében is alkotott. Esszéi és esszészerű prózakölteményei (Meditáció, Bársonycsomó) versesköteteiben jelentek meg. Drámái az 1974-

es „Végkifejlet” című kötetében szerepelnek először. Korai meséi, különösen az Aranymadár és a Nap születése, mintha megelőlegeznék életének Alpokaljai sorseseményeit.

Itt töltött két évének élménye ma is élénken él a velemiek emlékezetében.

Világjáró életének utolsó két évét töltötte Velemben, 1978 és 1981 között. Eleinte Törőcsik Marinál lakott, majd annyira megtetszett neki a környék, hogy végleg ideköltözött. Ezután már csak életének utolsó pár hetére, és azért költözött el, mert a fiatal francia felesége, Ingrid Párizsból származott, és hiányzott neki a nagyvárosi élet. Koczor István, a velemi házigazda család tagja elmondása alapján, Pilinszky párja sokszor eltévedt az erdőben, volt, hogy határőrök vitték haza. Pilinszkyt lenyűgözte a vidék, egyetlen gondja az volt, hogy az erkély előtt állt a villanyoszlop. Pilinszky sokszor hallgatott komolyzenét, általában Kocsis Zoltán zongorajátékait. Kocsis Zoltán és Maár Gyula is gyakran látogatta őt. Sok fiatal egyetemista és a szombathelyi Életünk folyóirat munkatársai látogatták Pilinszky Jánost Velemben. Törőcsik Mari fogadott fiának, Sonnak Pilinszky János volt a tolmácsa, hiszen Törőcsik Mari vietnámi fia nem tudott magyarul. Törőcsik Mari leányának, Teréznek keresztapja, a leányka 5-6 éves koráig órákat sétáltak és beszélgettek. Pilinszky János hét nyelven beszélt! A Rákosi korszakban sokszor megkínózták, mert más nézeteket vallott. Velemi élete alatt sokat dolgozott, általában éjszaka volt aktív. Bevallása szerint munkájának intenzitása nagyságrendileg nőtt ebben a külső nyugalomban. Maár Gyulának többször segített a forgatókönyvekben. Spanyol filmben is játszott, ezért egy spanyol színésznő is járt a faluban, hogy meglátogathassa Pilinszkyt. Nagyon szerény ember volt, nem sok helyre járt, általában csak a helyi étterembe. Pilinszkyt akkoriban megfigyelés alatt tartották az állam emberei, a vendéglátó családnál is többször kutakodtak utána. Ha fekete Volga bukkant fel, a háziak tudták, senkinek nincs itthon. 1981-ben halt meg, alig egy hónappal a falu elhagyása után, Székesfehérváron az unokahúgánál. 2021-ben Pilinszky emléktáblát avattak a velemi vendéglátó házon, Fejér megye pedig domborművel tiszteleg a 100 éve született, és 40 éve meghalt költő munkássága és individualitása előtt. Varázslatos meséje, A Nap születése szinte Velem évezredes sorsának és jövőjének kulcsát is az olvasó kezébe és szívébe helyezi.

Kiss Katalin

Kiss Katalin gyermekkorában sokat járt Velemben. Egykor a családjához tartozott a Somogyi-villa, sokat meséltek neki azokról az időkről. Egykori játszótársai hátsóudvara arra az udvarra

nézett, amelyen most háza áll. Matematika-rajz tanársága után, a terapeuta művész 1990 óta működtette kerámia-műhelyét Budapesten. Munkáit galériák sora állította ki és vásárolta meg, de az IKEA is igényt tartott művészetére. 2019-ben hozta létre művészeti-terápiai stúdióját Velemenben, ahol csoportokat fogad. Stílusa egyedi, felismerhető, szívesen építi munkáiba a velemi növényi élet változatos forma- és erővilágát. Golden Bird, Aranymadár névválasztása titokzatosan cseng össze Pilinszky János Aranymadár meseformában megírt legendájával. Rá különösen igaz Ancsel Éva megfigyelése: a művészet az emberiség legtürelmesebb tanítója. Ő maga is türelemmel készül minden egyes terápiai találkozásra.

Velem három hatalmas fejlődési szakaszának egyik határpontján áll. A Nap első születése, a hajdani aranykor fényének halványuló, mégis határozott sugarai élnek tovább a magyar falu közösségi kultúrájában, közös ünnepeiben és megragadó bölcsességében. Ennek a hajdanvolt gyönyörűségnek az írmagját is kiírtani akaró pusztító erők XX. századi tombolása úgy tört a falura, mint az éjszaka ránk zúduló hideg sötétsége, melyben a legtöbben már nem is reménykednek abban, hogy a fény újra megszülethet. A bátor kiváltsága és felelőssége, hogy új hajnalra vezesse embertársait, és az ember testvérbirodalmait – új hajnalra, amely már nem az ártatlan és büntelen fény, hanem az egyén bátor szellemi tettei révén, türelmes és szelíd fejlődésben kiküzdött új Napkelte eljövetele. Ennek a szelíden megküzdött új Napkeltének Én-ereje, fényereje már van olyan erős, hogy képes áthatni, megvilágosítani az éjszaka újra- és újra előtörni akaró sötétjét is.

A múlt átváltozását felmutató új Közép-európai kulturális akropolisz,
a viharos huszadik század erőit felmutató hely- és jelen-történet,
valamint Velem jövője, mint művészek és művészetek otthona
összhangban van a Velemben megmutatkozó törekvésekkel,
és egyben a három nagy tudati lépés felmutatása.

Boldog az a falu (de kösse is fel a kötényt),
amelynek valódi helyi érték stratégiáját Pilinszky János írja:

Pilinszky János - A Nap születése

Sokáig csupán csillagok
lakták az égbolt magasát.
Pislákoló fényükben a világ
sokáig élt örök árnyékban,
ezüstsín gyászruhában.

A sötétségben ezidőtájt
 nagyon egyedül vándorolt a föld.
 Csupán kik egymás közelében laktak,
 társalogtak egymással, közbe-közbe
 félálomba merülve, vagy akár
 az egész telet átaludva,
 mély álomban és szomorú magányban.

A különféle állatok
 Alig ismerték egymást, és az ember
 Hallgatagon ült kunyhója előtt.
 A felhők vaktában bolyongtak,
 Mint elszabadult bárkák a vízen,
 S a madarak semmit se tudtak
 A szárazföldek többi állatáról,
 Se a tengerben fürdőző halakról.

Hasonlóképpen a virágok se látták
 egymás színét, egymás ruháját,
 köznapi és ünnepi öltözkését.
 A tavaszi és nyári záporok
 nem tudták, hova hullanak,
 és hasonlóan a hópelyhek,
 a tél fehér gyönyörűsége
 hamuesőként érkezett a földre,
 és ott is szürke és sötét maradt.

Ekkor történt, hogy számos csillag
 elhatározta, összefog,
 hogy apró fényeik közös
 nagy fényességet varázsoljanak.

El is indult vagy ezer csillag
egymásfele. Ezer irányból,
ezer úton ezernyi csillag
elindult a sötétség pereméről,
hogy az égbolt tátongó közepén
közös ragyogást alapítsanak.

Hosszú utat tettek az égbolt
elhagyatott fekete féltekén,
de végül is nagy boldogan
egymásba olvadt mind az ezer csillag,
gyönyörű és egyetlen fényességben.

Ezer csillagnak közös fészke:
így született meg a kerek nap,
az ég csodája, s vette kezdetét
a világosság első ünnepélye.

Ünnep volt ez, valódi ünnep!
A tenger hullámai most először
láthatták meg a tengerpartot,
e hosszú-hosszú kikötőt, hová
a tenger szakadatlanul
befut - akár egy végtelen hajóraj -
gyönggyel megrakott hullámaival.

Megkezdődött tehát az ünnepély,
az első nappal ünnepélye,
a világosság kerek, óriási
és eddig szem-nem látta asztalánál.
Rendre érkeztek a vendégek.
legelsőnek a levegő

szellős, fényes, földig érő palástban,
 együtt az öreg égbolttal, aki
 -ha lehet- még hatalmasabb
 palástot hordott roppant vállán,
 lába körül gondosan igazgatva
 azúrszínű, méltóságos redőit.

A harmadik felséges vendég
 a tenger volt. Ezer hulláma,
 akár egy sortűz, úgy dördült meg,
 mikor mezítláb földre lépett,
 ahogy a víz mindig is mezítláb jár,
 legyen folyó vagy hóesés, eső
 vagy akár tenger a neve.

Ki következett ezután?

Az erdő.

A nagy erdők és kecses ligetek.
 A fák, zöldellő levélöltözékben,
 rokon nyelven susogva a szelekkel,
 az égbolttal s mindenfajta vizekkel.

Az ötödik vendég kisebb csoport.
 de annál szebb. A virágok családja.
 Merengő szemmel foglaltak helyet
 a napvilág ünnepi asztalánál.
 Valamennyien hallgatagok voltak,
 de színük annál ékeesebb.
 Kék, sárga, hófehér nyelven beszéltek,
 fejükkel sűrűn bólogatva hozzá.

A füveknek az asztalvég jutott,

de semmivel se kevesebb a fényből,
az általános vigasságból.

Azután jöttek az állatok,
nagy rajokban a madarak,
a fürge ló, a hűséges kutya,
erős oroszlán, sárga tigris,
törékeny őz, darazsak fellege.
Ki tudná valamennyit felsorolni!

Közben a nap, az ünnep ragyogása
a tetőpontra hágott. S ebben a
fényességben, bár utolsónak érkezett,
egy sudár ifjú és egy szép leány
-az ünnepély királyi párjaként-
az asztalfőn foglalt helyet,
öröme a többi meghívottnak,
az asztalvégre húzódott füveknek,
a kékpalástú égnek és
a mezítlábas tengernek meg a
virágoknak, erdőknek, ligeteknek.

Úgy érezték mindannyian:
A delelő nap gyermekei ők.
Kedveltjei a fényes ég
most született birodalmának.

Ámde hirtelen,
a világosság kristálylépcséjén,
a ragyogás bejáratában,
magányos árnyék tűnt fel, s éhesen
az ünnepség asztalához osont,

a vendégek lábához kuporodva.

Senki se törődött vele, "Egyék,
lakjék jól -gondolták magukban-,
ha másból nem, a fény lehulló,
asztal alá gurult morzsáiból."

De aztán, ahogy telt-múlt az idő:
Újabb árnyékok lopakodtak, bújtak

Az aranyszín abrosz alá.

"A sötétség gazdátlan ebei"-
szólalt meg a nagylelkű tenger.

"Ma mindenki kedvére ehetik,
részesülhet a boldogságból.

Ki irigyelné tőlük a lehulló
morzsát, mely után más úgyse hajol le?"

Igaz. De később egyre többen s többen
jelentek meg a bejáratban, s végül
elállták már a nappal kapuját.
hívatlanul mind számosabban
vegyültek el a vendégek között,
s amire azok észbekaptak,
több volt az árnyék, mint a fény.

Az egyik árny kicsiny volt, mint a gyermek,
sőt kavicsnál is alighogy nagyobb.
A másik viszont, mint égi lajtorja,
olyan magas.

Mezítelen az egyik,
a másik földig érő, állig gombolt
posztókabátba burkolózott.

Az újszülött nap pislákolni kezdett,
 mintha füst lepte volna erejét,
 s az elébb még oly víg vendégsereglet
 most megriadt és szinte menekült.

A székek ledőltek, az asztal
 földre borult, s a nagy tolongásban
 az aranyabrosz is porba merült.

Először a füvek hagyták el
 a vendégséget, és utoljára
 a tenger és a méltóságos égbolt.

Az ifjú emberpár maga maradt
 az egyre hatalmasabb éjszakában.

De a fiú nem rettent meg szívében.

Szelíden átölelve kedvesét,
 ily szavakat intézett a világhoz:
 "Ne féljetek, tengerek és virágok,
 ne féljetek, állatok és füvek,
 az újszülött nap nem halott,
 csak megpihen, hogy holnap újra keljen,
 új erővel, megújult ragyogással."

Ezen az első éjszakán azonban
 senki se hunyta le szemét,

se fű, se fa, se szél, se tenger.

Mindenki várt, mindenki várta,
 vajon igaz, hogy visszatér a nap,
 amint ifjú királyuk megígérte?

S amikor reggel palotája

kristálytermében fölébredt a fény,
s hosszan nyújtózva éledezni
és emelkedni kezdett - hirtelen
olyan ujjongás fogadta a földön,
nagyobb, mint az első nap öröme.

Mert akkor már tudhatták mindenek,
hogy azután az éjszaka csak álom,
amit a fénylő valóság követ.

